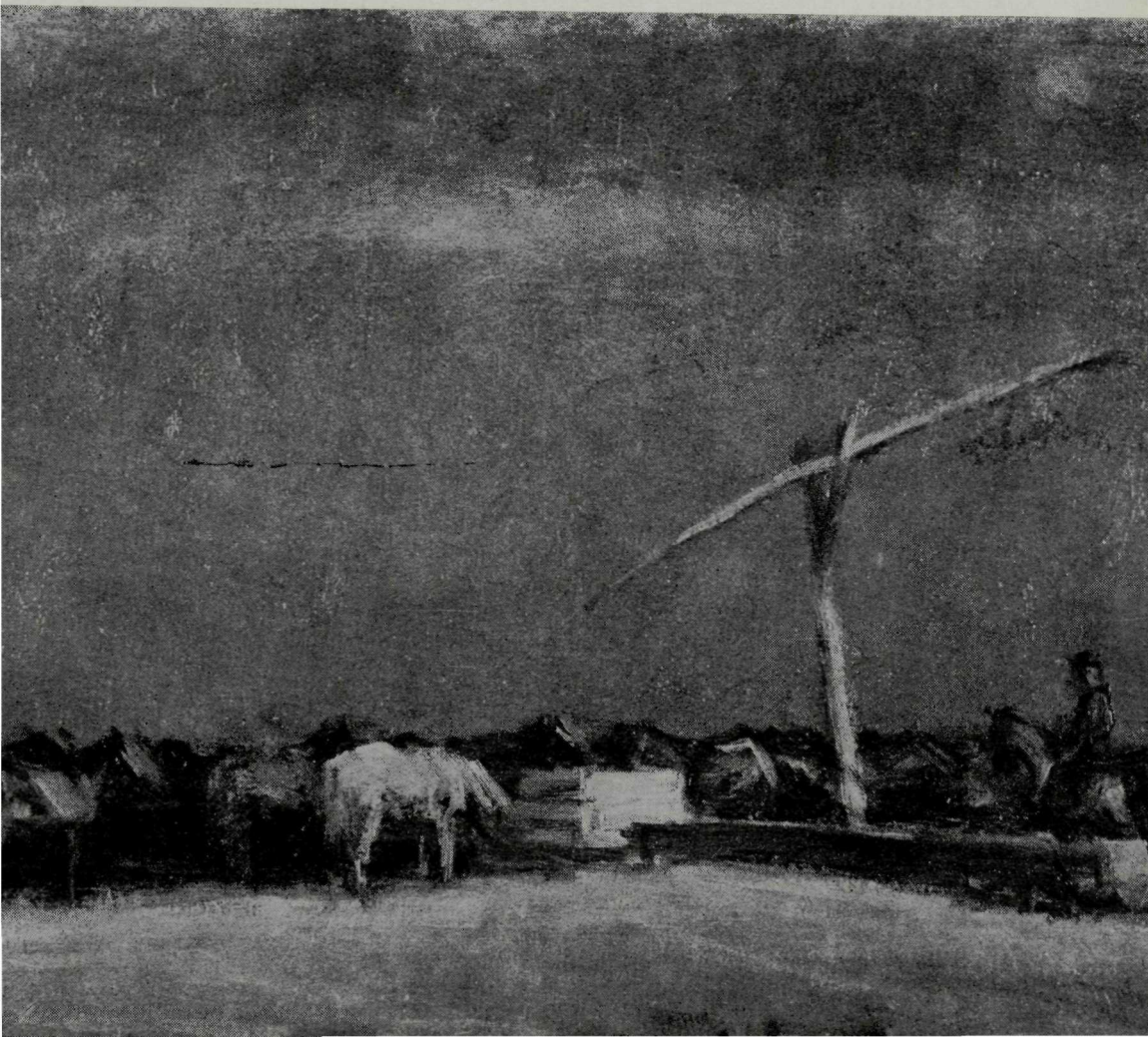

JÁSZKUNSAÉG

XV. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

1969. SZEPTEMBER

JÁSZKUNSÁG

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
Szolnok megyei Szervezetének folyóirata
Megjelenik negyedévenként

XV. évfolyam, 3., szám
1969. szeptember

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a
Posta Központi Hírlap Irodánál. Előfizetési
díj: 1 évre 20,— Ft. Csekkszám: 61 280, közületinél
61 066.

A szerkesztő bizottság elnöke:
Szurmay Ernő

Szerkesztő bizottság:
Barna Gábor, Elek Lajos, Imre Lajos,
Mészáros Ferenc, Mohácsi Ottó, Simon Béla,
Soós István.

Felelős szerkesztő:
Kaposvári Gyula

Szerkesztőség: Szolnok, Kossuth tér 4.
Telefon: 23—50.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk
vissza.

Kiadja a Szolnok megyei Néplap
Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó: Virágh Iván

3762-69 Szolnoki Nyomda, Szolnok,
Május 1 u. 19..

Felelős vezető: Kozák Ferenc.

TARTALOMJEGYZÉK:

Kaposvári Gyula: <i>Szolnok 1944 nyarán</i>	97
Szurmay Ernő: <i>A munkásmozgalom haladó hagyományainak felhasználása az oktató-nevelő munká- ban</i>	— — — — — 102
Emberek az embertelenségben:	
I. Vallyon István <i>Karcag-bucsa- telepi tevékenységéről</i> (Kocsis László)	— — — — — 115
II. <i>A beszélő cédula</i> (Dr. Györffy Lajos)	— — — — — 119
Egri Mária: <i>Ismeretlen Mednyánszky dokumentumok</i>	— — — — — 121
Komáromy József: <i>Móricz Zsigmond Jászberényben</i>	— — — — — 126
Dr. Kiss Géza: <i>Kisújszállási adalék az alföldi népművelés történetéhez</i>	— — — — — 136
Dr. Belitzky János: <i>Ascanio Centorio Szolnok 1552. évi elestéről</i>	— — — — — 139

SZOLNOK 1944 NYARÁN

1944. június 2. Szolnok város életének egyik leggyászosabb napja. Már hajnalban néhány gép bombákat szórt a város határában. A légvédelmi lövegek ágyútüze riasztotta az embereket, de a város még nem érzett semmit. Reggel annál meglepetésszerűbben jött a támadás. Mint annyi más városban, Szolnokon is felüvöltöttek a szirénák. A „légi veszély” jelzés után nyomban „légiriadót” jeleztek. S a magasban bombázó kötelékek mély, döngő hangjától volt terhes a levegő. Villámló felderítőgépek ködcsíkjai nyomában megcsillantak az alumíniumtestű légiérődök.

Idelent megdermedt az élet a feszült várakozástól. Földszintes házak pincéibe, rőtönzött árkokba, bunkerekbe, falak tövébe, fák lombja alá igyekezett mindenki elhúzódni. De a vészajtósló sívítás rádöbentett mindenkit, hogy a hitleri csapatok fő utánóplási vonala mentén fekvő Szolnok is közvetlen kapcsolatba került a fronttal.

Földrengéssorozat szerű földmozgás, felcsapódó lángok, óriási füstfelleg, majd a nyomában következő detonáció takarta el a város nyugati részét, a pályaudvart és környékét. Meg-megújuló bombázási hullámok rázták meg az épületeket. Újabb füstfellegek emelkedtek a magasba. Megszűnt a repülőök nyomasztó robaja. Csend lett, halotti csend, még a „légiveszély elmúlt” jelzés után is.

Megbénultan vártunk, hogy mi lesz. De segíteni kellett. Rokonok, testvérek, barátok rohantak a pusztyulás területére. Nézni, segíteni. A Gólya kocsmá tájkéig szórdtak ki a löszerszállító vagonok tüzérségi lövedékei. A régi Kereskedelmi Iskola épületének tetejét (ma a Vasipari Vállalat modern épülete van a helyén, a Hunyadi utca elején) nagy vasdarab ütötte át. A Bábaképző épületén túl a Vasút utca baloldala romokban hevert. A Mátyás király utca sarkán lévő emeletes épületet sem láttuk már. De eltűnt a föld felszínéről a Liget utca is. A MÁV kolónia kertés házai helyén óriási gödrök. Az állomás épületének a fele romban.

A pályaudvar területén pedig a vasúti kocsik ezrei egymásra hányva. Ijesztő felkiáltójelként meredtek fel a függőlegesen álló Pullman-kocsik. Olajvonatok tartályai égték. A fájdalomtól félőrült emberek rohantak ide-oda. De a mentés nehezen indult. Tehétfenek voltak a városi szervek. Víz sehol, de segítőkéz akadt. Szomszédok, ismerősök és ismeretlenek segítettek a mentésben, ami – mint később kitudott – még a Kisgyep területén is rengeteg munkát adott. Kis, földszintes házak, viskók tűntek el a földszínéről. A Nyúl utcában majdnem minden második ház. Még szerencse, hogy a lakóik egy része, gyerekek, felnőttek a Zagyva part füzeseiben, gödreiben találtak menedéket.

Szükségalakásról, orvosról, élelemről kellett mindjárt gondoskodni. Segíteni, akin lehet, de gyorsan. Aki résztvett a mentésben, soha sem felejtí el. A Mátyás király utca egyik házában vasúti kocsí súlyos kerekeit találták meg. Bombatölcsér bombatölcsért ért utca hosszában. Bennük, vagy mellettük a mindennapi élet szétrongált eszközei.

25 éve történt. . . , de ez volt az első, a legsúlyosabb pusztulás. A hivatalos jelentések szerte a világon hírül adhatták: Szövetséges repülőök német utánpótlási vonalakat bombáztak. Szolnoknál megsemmisítettek tízezer vasúti kocsit, elpusztították a német barakokat és megrongálták a pályaudvari berendezéseket.

Nagy károkat okozott ez a támadás a fasiszta hadvezetésnek. Az anyagi károk mellett mintegy ezer katona volt a németek vesztesége, de a polgári áldozatok száma is meghaladta a kétszázat.

A vasútállomás órája félkilenc után öt perccel, a légitámadás kezdetekor megállt, s mementóként heteken, hónapokon át jelezte a város egyrésznének pusztulását.

* * *

A pusztuláshoz vezető út azonban már jóval előbb elkezdődött. A Horthy rendszer jobboldali, fasiszta politikája a tengelyhatalmak oldalán háborúba sodorta az országot a Szovjetunió és a szövetséges hatalmak ellen. S így a vereséget, a pusztulást elkerülni nem lehetett. De közvetlen frontveszélybe akkor került Szolnok, amikor 1944. március 19-én a hitleri csapatok megszállták az országot a Tisza vonaláig, majd néhány nappal később a Tiszántúlt is.

1944. március 19-én, vasárnap délután a szolnoki lakosok arra riadtak, hogy színházi és mozi előadásokat betiltották, más szórakozóhelyek is bezártak, s fegyveres, géppisztolyos SS-katonák zárták le a Tiszahídon a közlekedést. De még a Zagyva hídon is fegyveres németek álltak, akik megakadályozták, hogy a városból a Várba, vagy a Scheftsik telepre lehessen menni. A Tabán fölött ladikokon lehetett valahogy megoldani az átjárást a németek tudta nélkül. A következő hónapokban Szolnok még jobban frontközelbe került. A szovjet csapatok győzelmei nyomán a hitleri csapatok frontvonala egyre nyugatabbra húzódott s a németek Szolnokon rendezték be – a pályaudvar és a MÁV futballpálya között – barakkáborukat, fürdő és fertőtlenítő állomásukat. ahol a frontról szabadságra menő katonákat fertőtlenítették és hazairányították. Ebben a fertőtlenítő barakkáborban érte egy német szabadságos vonat katonáit a június 2-i légitámadás és pusztított el közülük kb. ezret.

A június 2-i légitámadás csak első volt a sorban, de jöttek a napok egymásután. *Június 27-én* a Mária és Sajtó utca, meg a Gábor Áron tér közti területet érte a pusztítás, *július 2-án* újból a pályaudvart, de a város sok részét is. Ezen a napon röpcédulákat is szórtak a repülőök, ilyen szöveggel: „Aki a vasútvonalak vagy pályaudvarok közelében lakik, haladéktalanul költözzön vidékre. . .” s a röpcédula hátlapján Magyarország térképe, feltüntetve rajta a főbb vasútvonalak és pályaudvarok. Találtak Szolnokon hasonló szövegű röplapot, de a hátlapján Budapest térképe volt, megjelölve rajta a pesti pályaudvarokat.

A lakosság közül sokan már a június 2-i légitámadás után vidékre költöztek. S divatba jöttek nagyon a kerékpárok, hogy légiveszély esetén minél gyorsabban elhagyassák a veszélyeztetett várost. Naponta figyelték az emberek a belgrádi rádió $\frac{3}{4}$ -es adását. Ha ott jelezték az Olaszország felől érkező kötelekeket, akkor várni lehetett, hogy kora délelőtt Szolnokot is támadás fenyegeti. S igyekezett ki a városból mindenki, aki tehetett. A MÁV műhely munkásai szervezettebben oldották meg a menekülést. Állandóan gőz alatt tartottak egy mozdonyt, s volt kéznél egy erősen bombaszerűlt szerelvény is. A légiveszély elrendelésekor ezen a romos szerelvényen húztak ki a kiskunfélegyházi vonalon, a Piroska megállóhely közelében lévő erdőbe, s csak néhányan kaptak külön kerékpárra, hogy másutt keressenek menedéket. Ennek volt köszönhető, hogy amikor szeptemberben a MÁV műhelyt és környékét érte súlyos támadás, egy halott sem maradt a romok alatt.

A hatóságok igyekeztek a veszélyeztetett város lakóit védeni. Egyes hivatalokat, intézményeket a szomszéd községekbe telepítettek, így pl. az OTI-t Tiszaföldvárra. Ilyenkor nemcsak a hivatal költözött ki, hanem az alkalmazottak is családjukkal együtt.

A múzeumban őrzött dokumentumok, fényképek, amelyekből néhányat közre adunk, megőrizték ennek a vészterhes szolnoki nyárnak egyes pillanatait, de mennyivel mélyebben vésődtek ezek a hónapok azoknak az emlékezetébe, akik ezeket átélték Szolnokon.

Sz. Balogh István fegyverneki lakos visszaemlékezése a szolnoki múzeum adat-tárában a Tisza vasúti híd bombázását, pusztulását örökíti meg elsősorban. Mint tartalékos honvédet a hídrséghez osztották be huszonhated magával szolgálattételre, de hírvivői és beszerzői beosztásánál fogva nap mint nap bent járt Szolnokon. Így lett szemtanúja, szenvedő részese Szolnok sok-sok megpróbáltatásának és szenvedésének. „Ezeket a napokat – írja – soha elfelejteni nem tudom, azért jegyeztem fel a látott és átélt szenvedéseket. . .

...Augusztusban a légitevékenység fokozódott. A bombázó kötelékek mindenkor hármás hullámban zúdították 5 és 10 mázsás bombáikat a hidra és környékére. Csonkok lettek vagy kidőltek az erdő évtizedes fáit, a fű, a bokor mind leégett, közben a híd is megsérült. Helyreállításán munkaszolgálatosok dolgoztak, 330 fő, nehéz fárasztó munkát. . .

Augusztusban nap mint nap járom a várost. A légiriadó nagyon sokszor óvóhelyekre vagy a város gyors elhagyására kényszerít. Szolnok lakói, ha a rádió bemondta: „Légiveszély Bácska, Baja” – már menekültek gyalog, kerékpáron, kocsin, autón, ki hogy tudott, Alcsin keresztül a Dobai cső irányába. Oregekkel, anyákkal, gyermekekkel telnek meg az óvóhelyek.

Nőkkel, gyerekekkel teli fogatok, száguldó kerékpárosok, kifáradt futó emberek, asszonyok serege mindennapos látvány. Közöttük vagyok, velük futok, vagy óvóhelyen vagyok én is. Sokszor órákon át volt összehúzó minden rendű, rangú, korú ember, asszony és gyermek. Mindenki fáradt, kimerült, egyik sír, másik imádkozik, nagyon sokan zúgolódnak, mikor lesz már ennek vége. Ötven szájon mondják egyszerre. . .

...Pedig még hátra van Szolnok és lakóinak valódi megpróbáltatása. *Augusztus 20-án* szörnyű bombázápor hullott Szolnok több részére. Sok ház rombadólt, sok a sebesült, szétroncsolt hullák láthatók mindenütt a környéken. A halottak részére kocsikon szállítják az egyszerű, fekete, deszka koporsókat. Férj feleségét, feleség férjét, anya gyermekét, gyermek a szüleit keresi sírva. Szörnyű látvány, ami itt élénkül táru.”

Egészítsük ki az augusztus 20-i eseményeket más forrásokkal is. A Nemzeti Jövőnk című szolnoki lap írja 1944. augusztus 22-i számában: „A rádió berepülési veszélyt jelzett, melyet gyorsan követett az egyes körzetek riasztása. Szolnokon is megszólaltak a szirénák, mivel több hullámban városunk felé repültek az ellenséges kötelékek. A feszült pillanatok csendjét hamarosan felváltotta az erős repülőzúgás és a légvédelmi ütegek tüze, majd a vészes bombasüvítés. Mintegy 120 gép nyolc hullámban erős támadást intézett városunk különböző részei ellen, melynek során tizenöt utcában keletkeztek súlyos károk. A lakosság fegyelmezett magatartásának tulajdonítható, hogy a támadás nagyságához képest aránylag csekély az áldozatok száma. A város határában több áldozatot követelt a bombázás és sérülés is több volt, mivel ott a bombázók kis űrméretű bombákat szórtak nagy mennyiségben. . .”

A Szövetséges Repülők Parancsnoksága által kiadott LÉGI HÍRADÓ 12. száma pedig „Mi történt Szolnokon?” címmel ezt közli: „A szolnoki pályaudvar és a Rákóczi-falvai repülőtér elleni támadás során az amerikai Liberátorok és a kísérő Mustang csatagépek egy vadászgéppel sem találkoztak és a légelhárító tűz gyenge volt. A szolnoki pályaudvar zsúfolva volt vonatokkal és a pilóták számos robbanást és go-

molygó fekete fűfelhőket figyeltek meg. A felgyújtott vasúti kocsik között olajtartályok is voltak. A szolnok-rákóczi falvai repülőtérré repeszbombák tömegét zúdították, melyek nagy pusztítást vittek végbe a hangárok és a felsorakozott repülőgépek között." A röplapot augusztus 28-án szórták le Szolnok fölött a repülők.

Egészítsük még ki a fentiekkel azzal, hogy Szandát is sokhelyütt érte becsapódás, a repülőtérré és Rákóczi falva közti területre is a repesz- és gyújtóbombák tömege hullott. S itt a sebesültek és halottak között számos diák is volt, akiket a Tiszántúlról idehozta ifjúsági építőtáborba.

Ahogy a lakosság felocsúdott első bémúltságából, sietett a rokonok, ismerősök vagy ismeretlenek segítségére. Még a késő délutáni órákban is folyt a mentés. A Tisza hidat lezárták a civil forgalom elől s emberek, asszonyok tömegei a híd túlsó végén rekedtek.

* * *

De folytassuk az események leírását ismét Sz. Balogh István feljegyzéseivel: ...*Augusztus 21-én* a ketteshídra hull a bombazápor. *22-én* a vasútállomást és környékét éri bombatámadás. A pályaudvar mellett lévő megrongált házak mind rombadőlnék, a pályaudvaron szétrombolt szerelvények, feldől mozdonyok, felszaggatott pályatest, bárhová nézel, nem látsz egyebet pusztulásnál. Most már a napok nagyrésze légiriadó alatt telik el... A híd környékét bombatölcsérek százai veszik körül, amelyeket még ma is jól látni. *Augusztus 21-én* egy vasúti szerelvény mozdonyán várta be a támadást a mozdonyvezető és a fűtő a Ketteshíd szolnoki oldalánál. Az első hullám után a szivattyútelepre akartak eljutni, így belefutottak a bombák záporába, amelyből élve, de szörnyű szenvedések árán jutottak ki. Ruhájuk letépvé, sárbanvízben meghempergetve halálrémületen ültek fel a mozdonyra és tolatták vissza Szolnokra, mivel a hídon az átjárás megszűnt.

Szolnokot meg Szajolt újra meg újra bombázzák. A félelem, a rémület lett urral minden élőlényen. Mindenki egyet ment, az életét. Minden légitámadás pánikot, rémületet vált ki. Itt vágató lovaskocsik tengelye akad össze, odarohanó emberek szétűzzák, felugranak rá. Ott öt-hat kerékpáros szalad egymásba, hempereg az út porában. Felugranak, nincs vita, mindenki megy tovább, ahogyan bír. Én is kerékpáron rohanok. Elöttem egy anya fut három gyermekével, mind a négyen hosszú hálóingben, az anya lebontott hajjal, legkisebb, kb. hároméves fia a karján, szorosán öleli át az anyja nyakát. Az öt és hétévesnek látszó fiúk anyjuk ingébe kapaszkodva futnak. Már közel vagyok hozzájuk, a bombázók felettünk zúgnak. Kerékpárom sárhányójához kavics ütődik nagy zörejvel. Egyszerre négy síró, halálrémült arc tekint felém. Utolérve kérem az anyát, hogy adja ide karjáról a gyermeket, én elviszem a kerékpáromon. – Nem, nem, ha meg kell halni, velük halok meg! – sírva kiáltja felém az anya.

Én nem tudom, hányan lettek mártírok, hányan lettek hősök: amit én itt le tudok írni, az a sok-sok szenvedésnek egy kis töredéke.

Szeptember 2-án a Ketteshídra öszeláncolt bombák százai hullanak, a híd Szolnok felőli része leszakad. – Közben a front közelebb kerül Szolnokhoz, a híd javítására több munkásszázad érkezik. Nehéz talpfákat, köveket hordanak, fizetésük átok és szitok. Minden tilalom ellenére ott segítettünk az embereken, ahol tudtunk. Sokszor juttatunk kenyeret és meleg levest...

Tul a Tiszán közeledik a szovjet front, a szolnoki oldalon a légvédelmi tüzérek, sorkatonaság jóformán sehol. Katonai állásokat építő polgáriruhás újoncok, aggok, asszonyok, gyermekek írtják az erdőt, a bozótot kényszermunkában.

A szolnoki Ketteshídat október 26-án este 6 órakor hagytuk el mi is, meg a munkaszolgálatosok is. Vonaton mentünk Pokoltanyáig, itt váltunk el a munkaszolgá-

latosaktól, ők visszamaradtak a sínek felszedésére, mi parancsot kaptunk a 46. Kiegészítő Parancsnoksághoz való bevonulásra.”

Sz. Balogh István visszaemlékezését egészítsük még ki azzal, hogy a visszavonuló németek a Tisza vonalán akartak megállni, ezért a Tisza jobbpartján végig kiirtatták a fákat, lövészárkokat és védelmi állásokat ásattak fiatallal, öreggel, mindenkit munkába fogva. Szolnokról egészen Tiszapüspökiig jártak ki a hiábavaló munkára. – Szolnoknál a hid túlsó végén lévő félévszázados hatalmas nyárfákat vágatták ki a Móricz ligetben, hogy megfelelő kilövés legyen. De, akik ásták az árkokat vagy vágták ki a fákat, tudták, hogy a visszavonuló hitleri csapatok itt sem állnak meg. Úgy is történt.

* * *

Az itt közölt dokumentumok, visszaemlékezések felvillantják Szolnok 1944-es nyarának történetét, pusztulásának szörnyűségeit. A munkaszolgálatra idehurcoltak között végigszenvedte a bombázások, a háború súlyos borzalmait a mártírhalált halt kiváló grafikus, Ámos Imre is, aki döbbenetes erejű vázlataiban, rajzaiban örökítette meg ezeket a vészterhes napokat, hónapokat. A „Szolnoki Vázlatkönyv” kockás lapjai 1944 augusztus és szeptember hónapjaiban megtelnek ezekkel a rajzokkal, de a mélyen érző, sokat szenvedett művész szimbólum rendszerében az élet, a béke, a boldogság, a halhatatlanság urrá lesz a pusztulás felett.

Az 1969. július 20-án a Damjanich Múzeumban megrendezett Ámos Imre emlékkiállítás anyagából közreadott vázlatok művészi megfogalmazásukkal emlékeztessenek Szolnok város 1944 nyári pusztulására, arra az elembertelenedett korszakra, amikor az embert az embertől elkülönítő törvények miatt hurcoltak százazreket a pusztulásba. S bizony sok-sok áldozatot kellett addig hozni, míg a felszabadulás meghozta a békés alkotómunka lehetőségét.

Kaposvári Gyula

A MUNKÁSMOZGALOM HALADÓ HAGYOMÁNYAINAK FELHASZNÁLÁSA AZ OKTATÓ-NEVELŐ MUNKÁBAN

- I. A munkásmozgalom haladó hagyományai az oktató-nevelő munkában nem kapták meg azt a helyet, amely joggal megillette volna őket. A pedagógiai irodalom sem foglalkozik ezzel a kérdéssel súlyának megfelelően, sőt elég mostohán bánik a hagyományok, a haladó hagyományok szerepével is a pedagógiai munkában.

Az okok között nyilván ott találjuk az óvatosságot, a keretek, a fogalom s a tartalom megítélésében fellelhető bizonytalanságot és nem utolsósorban a személyi kultusz éveinek dogmatikus, irányított szemléletét, amely őrizkedvén a munkásmozgalom bizonyos eseményeinek nyílt feltárásától – a fürdővízzel együtt a gyermeket is kiöntötte, – s alapos elemzés, tények és okok feltárása helyett néhány frázissal, vagy ami még rosszabb, tudatos ferdítéssel vélte elintézni a magyar és nemzetközi munkásmozgalom nem egy nagyszerű eseményét. Mindez alaposan visszavetette a témával való foglalkozást. A közel egy évtizedes retardáció után csak az MSZMP helyes politikájának köszönhetően indult meg történelmi hagyományaink, benne munkásmozgalmi múltunk átértékelése. Újabb lendületet kapott a 40 éves évfordulók alkalmával, hogy aztán a figyelem középpontjába kerüljön az 50 éves évfordulókra való felkészülés folyamán. A legjelentősebb előrelépést azonban az 1965-ben megjelent „A középiskolai tanulók tervszerű nevelésének programja” hozta meg. A Nevelési terv ugyanis több éves megelőző felmérés alapos elemzés után szabja meg a 14–18 éves korú középiskolás fiatalokkal szemben támasztható követelményeket. A Nevelési terv az említett korcsoport általános jellemzésében rámutat az iskolai és helyi hagyományok alapozó jelentőségére a tanulók hazafias nevelésében.

Ugyanakkor figyelmeztet a múltba fordulás veszélyére is. Szilárd meggyőződésünk – amelyet mind más, mind saját iskolánk évtizedes tapasztalata is alátámaszt, hogy a pozitív hagyományok ápolásában valóban alapot, jó indítást jelent fiataljainknak a nagyobb közösség, a szocialista társadalom haladó hagyományainak megőrzéséhez és ápolásához is.

Az intézmény életében „történelmileg” kialakult rend, a tanévek megszokott ritmusában helyileg jelentkező szokások: az elsős növendékek fogadásától a közösségi rendezvények, ünnepélyek, versenyek, pályázatok lebonyolításán, a mozgalmi munkában kitűnt tanulók jutalmazásán, öreg diákok találkozóin át a végzős növendékek búcsúztatásáig, ill. a tanévzárásig és a nyári táborozásig kialakítják növendékeinkben a közösséghez való tartozásnak érzését s a közösségi hagyományok ápolásának belülről fakadó erkölcsi szükségszerűségét. Legyen szabad iskolánk gyakorlatából csupán három ilyen intézeti hagyományt

mánnyá vált szokást említenünk, amelyek végső céljukban előkészítik témánk szolgálatát is.

A tanév első negyedében rendezzük meg évről-évre II., III., IV. évesek honvédelmi járőrversenyét. (Az I. évesek tavasszal tartják.) E járőrversenyek útvonala pontosan köttődik 1849. ill. 1919 dicsőséges Zagyva, ill. Tisza menti harcaihoz. A kellő eszmei és gyakorlati előkészítés után lebonyolított versenyeken a tanulók igen nagy lelkesedéssel vesznek részt, s a honvédelmi versenyeken a megállapított szinteket messze túlhaladó teljesítményekre képesek. Másfél évtizede áll iskolánk a KISZ K. B. és az MM. által meghirdetett, az ország valamennyi közgazdasági szakközépiszkoláját átfogó kollektív közgazdasági pályázat élvonalában. Ezt a teljesítményt, amely III-IV. éves alapszervezeteink javát megmozgatja, csak úgy lehetett és lehet elérni, hogy az iskolába lépő fiatalok szinte első lépéseikkel együtt sajátítják el azt a felfogást, hogy ebben az iskolában a közösségi élet, a hivatástudat, a cselekvő hazafiság egyik fokmérője a pályázaton való eredményes szereplés.

Tanulóink internacionizmusának is helyes irányú megnyilvánulása az évről-évre megrendezett vietnami műszak, amelynek nem egy kimagasló eredménye is született. Az elmúlt évben 22 000 Ft-ot, őszi társadalmi munkájuk egy napi teljes jövedelmét ajánlották fel. Az idén pedig a megye valamennyi kollektívájának teljesítményét meghaladó mennyiségű gyermektakarót horgoltak a vietnami gyermekek részére. Az aktivitásra jellemző, hogy számos fiútanulónk kezemunkája is ott van a sok kis horgolt négyzetben.

Hogy a hagyomány fogalmába nem csupán történelmileg kialakult, hanem most formálódó, most kialakuló szokások is beleillenek. ifiúságunknak az a kezdeményezése is példázta, hogy a KISZ szervezetünk balatonrendesi üdülőjének közelében levő Bajcsy-Zsilinszky Endre házát – ott táborozó alapszervezeteink – rövid megemlékezés keretében évenként megkoszorúzzák.

- II. Munkásmozgalmi hagyományaink haladó hagyományaink szerves és elidegeníthetetlen részét képezik, hiszen a *haladó hagyományok* mindig azok „a leghaladóbb eszmék, törekvések, amelyeket a magasabb rendű társadalom haladó erői átvesznek a megelőzőtől. Ilyen pl. a demokratikus hazafiság, amely a népek szabadságáért és függetlenségéért vívott harcból nőtt ki, s mint ilyen fontos része a szocialista hazafiságnak”. (2)

S tudnánk-e haladóbb eszméket, törekvéseket találni, mint a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom eszméit, amelyeket legjobbaink igyekeztek a maguk törekvéseivel, harcaikkal, személyes példamutatásukkal, életükkel s oly sokszor mártírhalálukkal is diadalra juttatni. Helye tehát ott van népünk legkimagaslóbb demokratikus hagyományai mellett, sőt azok előtt. Ezt a kiemelését indokolja az a tény – bármennyire megbecsüljük is – méltán – demokratikus hagyományainkat – vitathatatlan, hogy csak a munkásmozgalom harcai hozták meg egész népünknek s hozták, vagy hozzák meg a világ valamennyi elnyomott népének a kizsákmányolás alól való felszabadulást.

Pedagógiai rendszerünkben a haladó hagyományok őrzése és ápolása a *szocialista hazafiságra* és a proletár internacionalizmusra *nevelés* egyik nagyon lényeges, alapozó jellegű része. Mint ilyen tehát a *kommunista erkölcsi nevelés normái* közé tartozik. Tekintettel arra, hogy a kommunista erkölcsi nevelés csak közösségben folyhat, *szoros szálak kötik a közösségi neveléshez*, amelyet az eleven és célszerűen felhasznált hagyományanyag jelentősen erősíteni tud, annak hiánya pedig legalább annyira gyengíteni képes. Haladó hagyományaink, benünk munkásmozgalmi hagyományaink egyre mélyebb megismerése, őrzése, új és

új feltárt anyaggal való gazdagítása, sokoldalú ápolása tehát *nem* valamiféle új nevelési *cél, hanem eszköz* a szocialista hazafiságra és proletár internacionalizmusra nevelésben.

Ahhoz, hogy munkásmozgalmi hagyományainkkal tanítványainkat ösztönözní, lelkesíteni, nevelni tudjuk, mindenekelőtt meg kell ismertetnünk őket velük. Éppen ezért oktató tevékenységünkben is megfelelő súllyal kell velük foglalkoznunk. Mink pedagógiai munkánk egésze, így munkásmozgalmi hagyományaink eszközrendszere is elválaszthatatlan mind az oktató, mind a nevelőmunkától. Ha tárgyalásunkban mégis külön vizsgáljuk az oktató és nevelő tevékenységet, az pusztán a jobb áttekinthetőség kedvéért történik.

III. Miután nagy vonalakban meghatároztuk a munkásmozgalom haladó hagyományainak helyét pedagógiai rendszerünkben, nem kevésbé fontosnak tartjuk a fogalom tartalmának meghatározását is, jelen esetben elsősorban didaktikai szempontból. A nemzetközi és magyar munkásmozgalom hatalmas anyagából munkánk természeténél fogva válogatnunk, ill. súlypontosnunk kell. Nem valami más irányú kontraszelekcióra gondolunk itt, csupán az életkori sajátosságok figyelembe vételére, a tantervi anyag körülhatároltságára, bizonyos – régebben méltatlanul elhanyagolt – részek alaposabb megvilágítására, a kiaknázható nevelési lehetőségek céltudatosabb felhasználására. S mindezt úgy kell tennünk, hogy elkerüljük mind a nacionalizmus, mind a kozmopolitizmus buktatóit, s tisztázzuk a munkásmozgalom és demokratikus hagyományok viszonyát. A nemzetközi munkásmozgalom kezdeti szakaszából a témánkba vág az osztályly szerveződés, Marx és Engels életművének jelenhez is szóló olyan tanításai, amelyekkel a tanuló nemcsak a történelem tantárgy keretében találkozik. Olyanokra gondolunk mint a Kommunista Kialtvány híres megállapítása a kommunisták hazátlanságáról, vagy Marx tömören megfogalmazott elvi álláspontja a nemzetiségi kérdésben: „Nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom”, vagy a nemzeti érdek és a proletár osztályharc érdekeinek összeütközésében az utóbbi elsőlegessége az 1870–71-es porosz–francia háború kapcsán, a II. Internacionálé szociáldemokrata pártjai többségének szociálsovinizmus és a lenini párt osztályharcos tevékenysége, a párizsi kommun világtörténelmi jelentősége, tanulságai, magyar vonatkozásai. Lenin munkásságának, egyéniségének jelentősége, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hozta minőségi változás, a proletár internacionalizmus és hazafiság viszonylatában, s a szocialista hazafiság formálása Oroszországban a szocializmus építésének embertelenül nehéz körülményei közepette.

Az eddiginél nagyobb figyelmet érdemelnek az I. világháború utáni forradalmi fellendülés, benne a Magyar, Szlovák, Bajor Tanácsköztársaság és a hanyatlás nemzetközi tapasztalatai, valamint a Komintern harca a fasizmus ellen.

A Komintern VII. kongresszusának nemzetközi jelentőségét tartjuk kiemelkedőnek a demokratikus szabadságjogok és nemzeti függetlenség védelmének és az emberi haladás, a demokrácia és a szocializmus ügyének összehangolásában. A spanyol polgárháború és az internacionalisták ottani harcának kapcsán nagyobb hangsúlyt kell adnunk annak, hogy a kommunista pártok éppen internacionalizmusuk, egyetemes felelősségtudatuk révén váltak nemcsak az egyes országok proletáriátusának, de egész dolgozó népének élcsapatává.

A II. világháború eseményeiben az eddiginél jóval nagyobb teret kell szentelnünk az egyes országok antifaszista és partizán harcainak, beleértve a magyar

ellenállási mozgalmat s a magyar internacionalista hazafiak aktív részvételét más népek ilyen jellegű mozgalmaiban, fegyveres harcaiban.

A nemzetközi munkásmozgalom néhány általunk fontosnak ítélt eseményének, eszméinek, alakjainak pusztá felsorolása sem nélkülözhetette a magyar munkásmozgalom néhány vonatkozását, ami éppen a munkásmozgalom internacionalista jellegéből eredően természetes is. A továbbiakban a magyar munkásmozgalom hagyományaiból szeretnénk csokorba kötni ismét a legjelentősebbeket, illetve a múltban méltatlanul mellőzötteket.

Haladó munkásmozgalmi hagyományaink sorában legelőkelőbb helyen a magyar szervezett munkásság forradalmi hagyományai állnak. Az 1905-ös oroszországi polgári demokratikus forradalom ismert magyar visszhangjai mellé helyezzük oda az 1905-ös erdélyi népmozgalmakat, a kolozsvári nagy tüntetést, amelyen 5000 magyar és román munkás vett részt együtt, vagy az 1906-os petrozsényi sortüzet, amelynek eredményeként 300 magyar és román bányász és munkás kiontott vére omlott egybe, mint a Duna és az Olt hullámai. Eddig jóformán csak Ady verseinek vagy Babits versei illusztrációjaként hangzott el néhány mondat az 1912. május 23-i vérvörös csütörtökről, pedig a fiatal magyar munkásmozgalom megizmosodásának tanúságai e népi tömegmozgalmak. Az oktató munkában jól felhasználható érzelm- és gondolateltésre egyaránt a magyar történelem azon eseményei, amelyekben a munkásság és más osztályok, rétegek, a munkásmozgalom és más társadalmi mozgalmak egymásra hatásáról van szó. Óralátogatások tapasztalatai igazolják, milyen nagy hatást gyakorolt a tanulóokra annak a ténynek a felismerése, hogy a számban legnagyobb magyar társadalmi osztály, a parasztság mozgalmi mennyire fellendülnek, s milyen konkrét tartalmat nyernek a munkásmozgalom ösztönzésére a múlt század végétől kezdődően. Ugyanaz a gondolat fejeződik ki abban is, hogy a kiemelési származású és polgári életkeretek között élő Ady Endre világszépe miként telítődik pozitív tartalommal a munkásmozgalommal való találkozás nyomán. A Tanácsköztársaság valóban lélekcserező korszakát mi sem bizonyítja jobban tanítványaink előtt, mint Móricz Zsigmond, Tóth Árpád, Juhász Gyula irodalmi munkásságának szocialista tartalmú gazdagodása. Nyilván hálás feladat lenne az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követő nagy fellendülést, a hősi hagyományokban oly gazdag 1918-19-es esztendő eseményeit, az azokat mozgató tömegek és vezetőik mozgásirányát, példamutató erényeit és okulásul szolgáló hibáit jobban megismertetni. Úgy véljük azonban, hogy a nagy évfordulókkal kapcsolatban megjelent rendkívül gazdag publikáció, a tudományos ülészekon elhangzott, s várhatóan szintén megjelenő referátumok és korreferátumok, a feltárt s kiadványokon, sőt filmen, kiállításokon közrebocsátott helytörténeti dokumentáció bő áradása felment ez alól. Ismét csak a „kulcsokra” utalnánk: az 1918-as forradalmi fellendülésre, a polgári demokratikus forradalom helyes értékelésére, a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának jelentőségére, ismét az oroszországi magyar internacionalistákra és a fényes és véres 1919-re.

Mindent persze már az újonnan feltárt adatok tükrében tehetjük. Reálisabb alapot kell adnunk az ellenforradalmi rendszer munkásmozgalmi tradícióinak, beleértve a kommunisták és szociáldemokraták meg a szakszervezetek szerepét is. A Horthy-korszak haladó munkásmozgalmi hagyományainak, ellenállási és partizán mozgalmának léletszerűbb, a való tényeknek megfelelő formában való feltárása és közrebocsátása főleg az iskolai gyakorlatban még várat magára. (Reméljük, hogy a fránya sok fasiszta miniszterelnök nevének biflázása helyett

azok kapják meg a méltó helyet tanulóink tudatában, akik valóban megérdemlik.)

Munkásmozgalmi hagyományaink legszebb lapjait lapoztatjuk tanítványainkkal, amikor a felszabadulás utáni demokratikus átalakulás, újjáépítés hősi erőfeszítéseiről emlékezünk. Ismét érzékeltetnünk kell tanítványainkkal: e sikerek forrása abban rejlik, hogy az évszázada esedékes népi demokratikus követelések teljesítését munkásosztályunk és élcsapata, a párt össze tudta forrasztani a szocializmushoz vezető átalakulással. Itt utalhatunk arra, hogy száz esztendővel a Kommunista Kiáltvány után először lelt igazán hazára a magyar proletár. S itt álljunk meg egy pillanatra! Felszabadulásunkról, de a magyar munkásmozgalom korábbi évtizedeiről sem szólhatunk anélkül, hogy meg ne láttatnánk tanítványainkkal azt a történelmi tényt, mennyire szorosan, hány eltehetően szállal kötődött a magyar munkásmozgalom a Szovjetunió Kommunista Pártjához. Győzelmeinkben ösztönző, vereségeinkben menedék volt mindig a szovjetek hazája. Ugyanakkor annak tudatosítása is szükségszerű, hogy ez a kor s a fordulat évét követő néhány esztendő rendkívül sok pozitív, de nem kevés negatív hagyományt is felmutat, akár a szövetségi politika, akár az internacionalizmus helyes értelmezése, akár eszményképeink nagyságrendje, vagy a szocialista patriotizmus tekintetében. Munkásmozgalmunk, de egyáltalán haladó hagyományaink ápolása, megbecsülése közepette mindig vigyáznunk kell arra, nehogy bedugjuk a fülünket negatív hagyományaink disszonáns akkordjai halatára. Jobbnak és ésszerűbbnek tartjuk, ha mi megyünk tanítványaink különböző s nem is mindig jószándékú információtól esetleg megzavart gondolatai elé, s mi mutatunk rá, hogy e hibák a szocializmus lényegétől idegen jelenségek. Ezt szem előtt tartva haladó hagyományaink között gondolnunk kell a paraszti osztályharc harcos hogymányaira, függetlenségi harcainkra és dolgozó népünk munka- és termelési hagyományaira, s nem utolsó sorban azokra, akik a nép sorából elindulva éppen osztályhűségük révén váltak történelmünk, vagy közéletünk megbecsült tagjaivá. Felszabadulásunk közelgő évfordulója különösen felhívja a figyelmet ezekre.

Talán még annyit tehetnénk az eddigiekhez, hogy sokkal nagyobb gondot kell fordítanunk múltbeli hagyományaink közül azokra, amelyek progresszív módon közelítették meg a szomszéd népekkel való békés együttélés eszméjét s nagyon jó lenne ugyanígy jobban megismerni, a köztudatba átvinni szomszédaink hasonló törekvéseit.

Az elmondottakból talán kitűnik, hogy múltunk hagyományainak megítélésében nem játszhatnak szerepet szubjektív szempontok, a reális megítélés alapja az lehet, szolgálták-e ezek, s ha igen, mennyiben saját korukban a társadalmi haladás ügyét.

A haladó hagyományokról, munkásmozgalmunk hagyományairól szólva befejezésül említsük meg az ún. deheroizálás kérdését, amely ma olyannyira divattossá vált filmen, színpadon, rádióban, tv-ben és a könyvekben. A kérdés főleg nevelési szempontból izgalmas, ezért nem kerülhető ki. Nézetünk ebben a vonatkozásban is az, hogy az eszményítés, a valószerűtlenül felnagyított pozitív hősök szociálbarokkos ábrázolása nyilván visszatetszést szül az értelmes fiatalokban is. De ez nem jelenti azt, hogy – ami pedig sokszor úgy tűnik – deheroizáljunk a deheroizálás kedvéért. Döntő fontosságúnak tartjuk ifjúságunk nevelése szempontjából az ábrázolt hősök emberi alakjának, erényeinek és gyöngéinek is őszinte felmutatását, de nem hiányozhat annak világos – ha úgy tetszik közérthető – hangsúlyozása, amiért az illető hőst hagyományaink között tartjuk nyilván, s ami példát jelent a ma nemzedéke számára.

IV. Időszerű mostmár választ adunk arra a kérdésre, hogyan élnek tanulóink tudatában a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom haladó hagyományai, milyen erőt jelentenek ezek tanulóink erkölcsi arculatának, kommunista világnézetének formálásában. A mostani 15-18 éves nemzedék abban a szerencsés helyzetben van, hogy jóformán középiskolás pályafutásának kezdete óta benne él a nagy évfordulóknak az átlagosnál sokkal lázasabb légkörében az iskolai ünnepélyektől, pályázatoktól, tanulmányi versenyektől kezdve az országosakig. Tematikus vetélkedők, filmbemutatók és ankétok, gyűjtőmunkák, minden eddiginél gazdagabb áradásában rájuk zúduló információs anyagok tették és teszik fiataljaink túlnyomó többségét aktíve, vagy passzíve, de mindenképpen részeseivé munkásmozgalmi hagyományainknak. Ez kétségkívül és mindenütt kitapinthatóan pozitív irányban befolyásolja fiataljainkat, érdeklődésüket a témára irányítja, s nem utolsó sorban ismeretanyagukat is nagy mértékben bővíti. Más lapra tartozik az a kicsit talán rosszmájú megjegyzés, hogy „igen, ez szép, de mi lesz majd az ünnepek múltán?” Ezt azért jó emlékezetünkbe vésni, hogy az életben sokkal kevesebb az ünnep, mint a hétköznap, témáknak tehát nemcsak most kell időszerűnek lennie, hanem valóban nevelésünk szerves részévé kell válnia. Másrészt még mindig fontos évfordulók előtt állva (felszabadulásunk 25., Lenin születésének 100. évfordulója) ügveljünk az idén kissé kísértő túlhajszoltságra, az egyes esetekben jelentkező mennyiségi szemlélet elkerülésére.

Ami a kérdés érdemi részét illeti, általános tapasztalat, hogy a néhány éve még erősen érzékelhető múltba fordulás, csak a demokratikus hagyományok iránti lelkesedés oldódóban van. Növendékeink figyelme sokkal inkább munkásmozgalmi hagyományaink felé fordult. Ismereteik kiszélesedésével vonzódásuk is erősödött, érzelmileg is mélyebben kötődnek ezekhez az eseményekhez, lelkesedésüket is jobban felkelti munkásmozgalmi nagyjaink példája.

Figyelemre méltónak tartjuk, hogy hőseink emberileg is közelebb kerültek tanítványainkhoz. Már nemcsak az utánozhatatlan teljesítményekre képes Übermensch-et, nem csupán a sokszor már elidegenítő mártírságot látják, hanem hat rájuk a mindennapok nehéz és felelősségteljes munkájában helytállni tudó és az esetleges halált csak cselekedetei és egész magatartása végző konkluziójaként vállaló ember is. Formálódik már bennük az a tudat, hogy értünk, az ő tizenéves nemzedékükért is azok tették a legtöbbet, akik a munkásmozgalom soraiban harcoltak szóval, írással, tettel, s ha kellett fegyverrel. S még valamit sikerült elérnünk az elmúlt néhány év alatt. Úgy véljük erősödik bennük az a bizonyos lenini gyűlölet rab múltunk és főleg múltunk rabbá tevői ellen. Még néhány évvel ezelőtt egy másirányú felmérés alkalmával inkább értetlenségüknek adták tanújelét pl. az Egyesült Államok vietnami agressziójával kapcsolatban. (T. i. hogyan teheti ezt egy kis néppel egy ilven nagy, művelt és gazdag ország) addig most a beszélgetések, ankétok, osztályfőnöki órák hangjaiból kicsendül, mennyire elítélik, gyűlölik azokat, akik embertelen módszerekkel akarták megkötni a haladás kerekét.

Ugyanakkor azt is látjuk, hogy történelem-szemléletükben, hagyománylátásukban még elég sok a sematikus vonás, az ösztönös leegyszerűsítés. Az is kétségtelen, hogy életkori sajátosságuknak megfelelően mindig a legfrissebb élmény gyakorolja rájuk a legnagyobb hatást, így legtöbbjüknél kialakult eszményképről pl. nem lehet beszélni.

Egyik nagylétszámú szakközépiskolánk három negyedik osztályában végeztünk írásos felmérést e témakörben. Két kérdést és hat választható témát jelöltünk

meg. Ez utóbbiakból a tanuló szabadon választhatott a kérdéshez két témát.

A kérdések a következők voltak:

1. Hogyan vitték előbbre a haza és az emberiség fejlődésének ügyét?
2. Kinek a munkája, egyénisége gyakorolta reám a legmélyebb hatást és miért?

A választható témák pedig ezek voltak:

1. Lenin és a bolsevik párt az I. világháború alatt.
2. Lenin és a bolsevik párt vezetői az intervenció és polgárháború idején.
3. A nemzetközi brigád magyar tagjai a spanyol polgárháborúban.
4. A magyar internacionalisták az oroszországi polgárháborúban.
5. A Magyar Tanácsköztársaság kiemelkedő vezetői (országos és helyi viszonylatban.)
6. A Horthy-korszak munkásmozgalmi vezetői.

A felmérést kettős céllal írtuk. Érdekelt mindjárt a témaválasztás, amely önmagában is sokat mond, valamint a fiatalok tényleges ismeretanyaga, a választott témakörben. Másrészt tájékozódni akartunk arról, mi ragadta meg legjobban a tanulók lelkét, ill. mi hagyott abban legmélyebb nyomot.

A felmérés pozitív és negatív tapasztalatai jórészt az előbb elmondottakat igazolták és aláhúzták annak az ismert ténynek az igazságát, hogy az írásos felmérések anyagával nagyon óvatosan kell bánni, a benne foglaltakat pedig csak fenntartással lehet elfogadni, vagy éppen általánosítani. A megkérdezett – kereken száz tanuló közül – hatvanan vallották *példaképüknek* Lenint, ill. válaszolták azt, hogy ő gyakorolta rájuk a legnagyobb hatást. Ebben a 60 százalékos arányban feltétlenül érződik, hogy Leninről van a legtöbb auditív, vizuális és tanulási élményük. Többen meg is jegyzik: „Róla tudok legtöbbet”. „Választásomban befolyásolt, hogy nemrég láttam a Július 6-a c. filmet”. „Rengegetet olvastam róla” stb. Ugyanakkor sokan nagyon okasan, világosan indokolják, mi hatott rájuk legjobban Leninből. Következetessége, elvhűsége, akaratereje, műveltsége, munkabírása, internacionalizmusa, vezető és meggyőző ereje, egyszerű emberek iránti megbecsülése, roppant feladatainak világos látása, hogy mindig azt tette, amit akkor tenni kellett – íme ezek a megállapítások térnek vissza legtöbbször a válaszokban. Örvedetes, hogy képesek a lényegre, vagy annak egy-egy részét meglátni Lenin személyében. Jónéhány őszinte vallomás is található a tanulók soraiban. Álljon itt egy-kettő: „Legnagyobb hatást rám Lenin s a mellette álló, hősiösen harcoló bolsevisták egyénisége gyakorolt.” Mert volt egyéniségük, nem is akármilyen. Az ő helytállásuk ott, akkor és olyan körülmények között engem is arra készített, hogy ha nem is olyan bátran, de legalább hozzájuk hasonlóan nézzek szembe az élet nehézségeivel.” „Az volt benne a kitűnő (t. i. Leninben), hogy amit elhatározott, azt el is végezte. Ezt szeretném én is megvalósítani.” „Nagyon csodálok Lenin elvtárs tevékenységét és munkássága mindig példa marad előttem, de azért példaképemnek nem választhatom, mert ez nagyon nagy felelősség lenne.”

Az óvatos megfogalmazásokban benne van a mi *eszménykép-állításunk* alapvető hiányossága is. Az t. i., hogy legtöbbször csak az általuk hozott áldozatok nagyságát hangoztatjuk s ezzel egy kissé emberfelettivé is emeljük őket, akik így tiszteletet, csodálatot tudnak ébreszteni maguk iránt, de követésre már kevésbé ösztönöznek. Gyakran inkább a gyötrelmek, a mártírhalál borzalmainak ecsetelése kerül előtérbe a felelősségtudattól áthatott hősi élet és helytállás vázolására helyett. Ugyanakkor az említett szubjektív vallomások – amint ezt Bólyai Imréné egyik régebbi írásában tömören megfogalmazta – arról is tanúskodnak, hogy: „Az eszményképek hatását nem csökkenti az életközelség, megszeretni csak így lehet őket.”

Tanítványaink gondolatai és érzelmei a dicsőséges 1919 és annak kiemelkedő harcossai iránt is szívesen fordulnak. A megkérdezettek egynegyed részére (25) tettek Kun Béla, Számuely Tibor, s főleg Korvin Ottó a legjelentősebb hatást. Van olyan érzésünk, hogy ebben is szerepe van az „En, Prehn Ferenc” c. tv-filmnek s benne is a Korvin Ottót alakító Gábor Miklós rokoszenves alakjának.

A Magyar Tanácsköztársaság hőseinek példájából forradalmi bátorságukat, példamutatásukat, pártosságukat, a nehéz helyzetekben is helytállni tudásukat, szervezőképességüket emelik ki. Az évfordulókra való elmélyedt felkészülésnek köszönhető, hogy a legtöbben megemlékeznek a Tanácsköztársaság szolnoki vezetőiről, mártírjairól, veteránjairól. Különösen közel férközött hozzájuk F. Bede László alakja, akiben az egyszerű vasúti munkásból tömegeket irányító forradalmárrá fejlődést ismerik el.

Lényegesen kevesebben és főleg szürkébben emlékeznek a spanyol polgárháború internacionalistáira, s oktató-nevelőmunkánk egyik súlyos adósságára is figyelmet, hogy az orosz polgárháború és intervenció magyar internacionalistái s a Horthy-korszak kommunistái, illegális harcosai nem, vagy alig-alig hagytak nyomot bennük.

A felmérés biztató tapasztalata, hogy tárgyi ismeretük a vázolt korszak vonatkozásában megbízható, jóllehet többségükben tényekhez tapadó, pozitívista jellegű. Főleg az alapkérdés konkrét megválaszolása hiányolható, t. i. annak világos látása, hogy internacionalistáink Oroszországban, vagy spanyol földön is a társadalmi haladásért s egyben a magyar nép emberibb jövőjéért is harcoltak. Ilyen észrevétellel inkább csak a gondolkodóbb, a történeti összefüggéseket is könnyebben felismerő tanulók írásaiban találkozunk.

- V. Kijelölve munkásmozgalmunk haladó hagyományainak helyét pedagógiai rendszerünkben, megpróbáltuk körülhatárolni tartalmát és kapcsolatát egyéb haladó hagyományokkal, s felvillantottuk a tanulóink tudatában és érzelmevilágában továbbélő hagyományok határfokát. Vizsgáljuk meg munkásmozgalmi hagyományaink felhasználásának módját először oktató munkánkban, elsősorban a tanítási órán.

Ismételten abból indulunk ki, hogy munkásmozgalmi hagyományaink megismertetése nem cél, hanem eszköz a kommunista erkölcsi nevelés tudati szférájának megerősítéséhez, éppen ezért nem zárható egyetlen tantárgy, a történelem falai közé. Hatását csak úgy fejtheti ki, ha legalább a rokontárgyak: a magyar irodalom, a földrajz, műtörténet, világnézeti ismeretek, honvédelmi ismeretek, osztályfőnöki órák kapcsolódó pontjain megeljük a helyét.

Az oktatási folyamat sajátosságainak megfelelően: ahol lehet tanulóinkat „szembesítjük” a tényekkel. Hagyományokról lévén szó, erre a kiállítások anyagának megtekintését, rendelkezésünkre álló film, diafilm, magnetofon, hanglez, képanyag, levéltári anyag lényegkiemelő felhasználását javasoljuk. Építenünk kell a tanulók szerzett ismereteire. Éppen a közelmúlt bő példát szolgáltatott arra, hogy tanulóink maguk is folytattak gyűjtőmunkát, beszélgettek veteránokkal, meglátogatták munkásmozgalmi múltunk emlékezetes helyeit, stb. A pedagógus feladata az így szerzett ismeretek rendszerbe foglalása, s tantervi anyag feldolgozása során a megfelelő helyre történő beillesztése.

Természetesen igen sok esetben a tankönyvön kívül a nevelő élő szava marad a tanuló számára az ismeretszerzés egyetlen és éppen ezért legfontosabb forrása. Azt hiszem nem szükséges külön hangsúlyoznunk éppen itt – vagy inkább itt is – a nevelő felelősségét. Mivel az ismeretanyag magában hordja a nevelő-

hatást is, a felforrósodó, érzelmi élményt nyújtó szép tanári szó nemcsak tanulóink tudatát, de érzelmvilágát is gazdagítja. Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy a nem történelemszakos nevelők ismerik-e eléggé, rendszerben és egészben látják-e a munkásmozgalmat. Az igenlő válasz túlzott optimizmust sugározna. Pedig az osztályfőnökök, politikai oktatást vezető, kollégiumi nevelők nagyobb része nem történész. S az ő szájukból még hatékonyabban szólhat az igaz, hiszen azt meg a tanuló értelemben vett „kötelességszerűség” sem árnyékolhatja be. A megoldás útja az önképzés lehet, amelynek segítségével az iskolák történelmi szakmai munkaközösségeire szép feladat hárul. Megkönnyítik ezt a szép számban megjelenő országos és helytörténeti kiadványok is.

Ezért vétek lenne fel nem használni egyrészt a tankönyvek, forrásgyűjtemények vonatkozó anyagát, másrészt a témánkba vágó új könyveket, publikációkat. Már röviden tárgyalt felmérés tanulságai is utalnak bizonyos ismeretanyag szűkös voltára. Bár a szorososan vett tantervi anyag csak érinti az oroszországi, a spanyol polgárháborús magyar internacionalistákat, csupán emlékeztet különböző országok antifasiszta ellenállási mozgalmaira, mulasztás lenne be nem mutatni néhány markáns portrét, akiknek közös vonása, hogy nem születtek hősöknek, mégis azzá lettek, mert életük legjelentősebb tetteivel az emberi haladást szolgálják. Hadd emeljük ki a nálunk méltatlanul keveset emlegetett, sőt a személyi kultusz évei alatt sárral, szennyel beszórt Gál Jánost és Gaszó Lajost, Rajk Lászlót, a rokonszenves Pálffy Györgyöt, Sólyom Lászlót, Sziklai Sándort s a többi 18 forradalmár katonát, akiknek életútját a Forradalmárok, katonák c. 1968-ban megjelent kötet tartalmazza. Nevelőink többsége, sőt a tanácsköztársasági vetélkedők tanúsága szerint sok tanuló is ismeri „A szabadság vértanú” c. művet, amely a két világháború között az ellenforradalmi és fasiszta terror áldozatául esett forradalmi hőseink életútját mutatja be. Egyszersmind ajánljuk a Fegyverrel a fasiszta ellen c. tanulmánygyűjteményt a magyar ellenállás és a partizánharcok történetéről. Ez a kötet elsőnek ad rendszerező áttekintést a fegyveres ellenállás minden jelentősebb eseményéről, s értékes adatokat szolgáltat, a SZU-ban, Jugoszláviában, Franciaországban, Belgiumban harcoló magyar partizánokról.

Itt említjük meg az 1919-es gazdag helytörténeti anyagot tartalmazó és az évfordulóra megjelent két kötetet: az „Értünk éltek”-et, amely megyénk munkásmozgalmi mártírjainak rövid életrajzát tartalmazza és a „Tiszta szívvel, proletár öntudattal” címűt, amely a Magyar Tanácsköztársaság Szolnok megyei eseményeinek, dicsőséges harcainak, valamint a KMP megyei szervezetei Horthy-korszak alatt kifejtett áldozatos tevékenységének emel méltó és a pedagógiai gyakorlatban nagyon használható emléket. Csak elismeréssel említhetjük még Kerek Béla, Kiss Kálmán és Tóth János nevét, a törökzentmiklósi, kisújszállási, ill. jászberényi helytörténeti anyag összeállításáért.

Jóleső érzés számunkra, hogy mindannyian pedagógusok, mint ahogyan az említett két kötet szerzői között is ott találunk jó néhány nevelőt. Ebben is annak igazolását látjuk, hogy a nevelők kötődése az átlagosnál nagyobb.

Mondanunk sem kell, hogy a sok csatornás tényanyag megismerés kellő állapot ad a tanári irányítással, de a tanuló által végzett elemzéshez, a szükséges összefüggések feltárásához pl. a különböző életutak eltérő és azonos vonásainak kiemeléséhez – s ami a legdöntőbb – az általánosításhoz. Annak a már többször is aposztrofált gondolatnak az igazát erősíti tanulóinkban, hogy a legigazabb magyar hazafiak azok voltak, kik itthon is, de más népek szabadságharcában, fejlettebb társadalmi rendért vívott küzdelmében is meg tudták látni az

egyetemes emberi haladás érdekeit, s képesek voltak erre feltenni életüket, válalva ezzel a halál kockázatát is.

Az 50. évfordulókat előkészítő versenyeken, vetélkedőkön, pályázatokon résztvevő érdeklődő tanulók, (s ezek száma örvendetesen nőtt 1968–69-ben) már kezdték megérteni, milyen fontos az információk helyességének ellenőrzése, hogy a szóbeli közlések, visszaemlékezések kontrollját keressék a fellelhető írásos dokumentumokban, hogy éppen az új forrásanyag-feltáró munka következtében bizonyos események, döntések a tudományos értékelés fényében más megvilágítást kaptak. A tudományosság, a tudatosság és aktivitás didaktikai alapelveinek éppen a munkásmozgalmi hagyományokkal való foglalkozásokon kell fokozottabban érvényesülniök.

A tények bizonyító ereje, az eredeti források messze évekből áthangzó igaz szava tizenéves fiataljainkat jobban meggyőzik, mint a tankönyvek mondatai, amelyeknek egy-két megállapítását pl. a szociáldemokrata mozgalom, a polgári demokratikus forradalom, sőt 19 viszonylatában is túlhaladta a tudomány.

El kell juttatnunk tanítványainkat oda, hogy képesek legyenek a munkásmozgalom eseményeiből, vagy az események alakítóinak egyéniségéből kiemelni azokat a vonásokat, amelyek a jelenben is tovább élnek és követendők. Képesek legyenek továbbá arra is, hogy a társadalom fejlődéstörvényeit át tudják vinni pl. irodalmi ismereteik vonalára.

Nagy segítséget és követendő példát mutat erre az *Arcképek a magyar szocialista irodalomból* c. irodalomtörténeti összeállítás, amely azoknak az íróknak, költőknek a portréit villantja fel, akiknek műveiből máig áthallatszanak – ha nem is mindig problémamentesen – szocialista hagyományaink hozzánk is szóló hangjai.

Ehhez azonban az kell, hogy a történelemórákon nagyobb helyet tudjunk és merjünk biztosítani a helytörténet tematikus feldolgozásának, hiszen legtöbb esetben egy-egy helyi munkásmozgalmi eseményben – mint csöppben a tenger – tükröződik az egész is, amint ezt a Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából tartott tudományos ülésszak referátumai és korreferátumai is eleven erővel bizonyították.

Hogy ez mennyire járható, sőt járandó út, arról Kisújszálláson Kiss Kálmán szakfelügyelőnek a megye történész tanárai előtt tartott bemutató helytörténeti forrásfeldolgozó órájának osztatlan sikere a példa.

Csak bátorítani tudjuk a kezdeményezőket akár az évi 4–5 önálló helytörténeti forrásfeldolgozó óra tartására, – természetesen a helyi anyag mennyiségének és minőségének függvényeként.

VI. Már említettük, hogy a munkásmozgalom haladó hagyományainak őrzése és ápolása nem külön nevelési terület, hanem a szocialista hazafiságra, a nemzetköziségre nevelés egyik eszközeként része a kommunista erkölcsi nevelésnek. Arról is szoltunk, hogy különválasztása az oktató és nevelő munkában erőltetett, s csupán technikai szempontból választottuk szét a tanítási órán folyó, jobbra megismerő tevékenységet, az órán kívüli egyéb alkalmaktól és lehetőségektől, melyeken végső fokon éppúgy történik ismeretszerzés, mint ahogyan az órán is folyik tevékenység. Ugyanúgy mindkét területen érvényesül a közösségi nevelés és egyéni ráhatás elve, természetesen a tanulók életkori sajátosságainak megfelelően.

Nevelési tervünk körvonalazza azokat a tevékenységi formákat, amelyek között a munkásmozgalom haladó hagyományai is kifejtethik nevelő hatásukat.

A haladó hagyományok megbecsülése és ápolása az iskola névadójának, vagy

az úttörő csapat, ill. KISZ alapszervezet választott névadójának kultuszával kezdődik. A rájuk vonatkozó emlékek, anyagok gyűjtése, alkotásaik, esetleges műveik beszerzése és állandó kiállítása, életútjuk megismertetése, évfordulójának megünneplése s arra – ha lehetőség van – hozzátartozóinak meghívása, szobrának, emléktáblájának megkoszorúzása, esetleg sírjának gondozása azok a formák, amelyeket a tizenévesek alsó és felső korosztályaiban egyaránt jól alkalmazhatunk. Már másutt utaltam egy-két iskolánk megyei viszonylatban is kiemelkedő kezdeményezésére. (V. ö. Verseygy Diáknapok). Iskolánkban névadónk születési évfordulójához kötjük KISZ napunkat, amelyet tartalmában valóban az ifjúság és a névadó ünnepévé teszünk.

A helyi munkásmozgalmi hagyományok ápolásának szinte alig számbavehető formáit alkalmazzák máris általános és középiskoláink. Gondolunk itt pl. a forradalmi nyomolvasó mozgalomra, a városban fellelhető munkásmozgalmi emlékek, helyek, szobrok emléktáblák felkeresésére s mindenekelőtt az emlékek jelzete eseményeknek, hősöknek a megismerésére. Valóban pótolhatatlan az a közvetlen, magával húzó erő, amely veteránjainkból árad, akikben egyesül a hősi múlt és a nagyszerű jelen. „Ők a példaadás magiszteri rangjában tanítják a történelmet”... „Pedagógiai ritkaság, hogy ilyen méretekben tanítsanak a múltról iskolában és iskolán kívül olyan személyek, akik maguk csinálták azt a történelmet, amelynek élő forrásai.”

Már most gondolnunk kell városunk, megyénk, hazánk felszabadulásának évfordulójára, a felszabadító harci cselekmények színhelyének feltérképezésére, az események felelevenítésére és rögzítésére, nem feledkezve el a rendszeresség didaktikai alapelvéről, leválasztva a lényegtelen a lényegesről. Alig feltárt terület pl. megyénk ellenállási mozgalmának története a felszabadulást közvetlenül megelőző időkben, ill. megyénk lakossága által a harcoló szovjet hadseregnek nyújtott segítség a felszabadulási harcok alatt. Pedig meglétéről tanúskodik pl. a karcagi kommunisták ilyen irányú tevékenysége. Ha ezt a tevékenységet harci játékokkal, járőrversenyekkel, portyákkal kötjük össze, jól koncentrálnunk a honvédelmi neveléssel is.

Kisebb-nagyobb hullámhegyekkel, de sokkal vigasztalanabb és főleg mélyebb hullámvölgyekkel lassan két évtizede bajlódunk az olvasómozgalommal. Ha valaha, most érdemes feleleveníteni ezt a jobsorsra érdemes, valóban közösséget átfogó tevékenységet. Tematikus csoportosításban kijelölve 4-5 könyvet, nagyon érdekes olvasóankétokat, izgalmas vetélkedőket szervezhetünk belőlük. Itt is gondoljunk már most hazánk felszabadításával, vagy az ellenállási mozgalmakkal foglalkozó könyvekre, a hazai és nemzetközi munkásmozgalmak történetének kiemelkedő eseményeit, az elnyomott népek felszabadító harcait tárgyaló könyvek tanulmányozásán kívül. Oly szép 4 éves kirándulási terveket tudunk összeállítani, nem lenne vajon legalább olyan termelékeny a hazafias nevelés szempontjából (más melléktermékeiről most nem is szólva) egy 4 éves olvasómozgalmi terv összeállítása? Ennek akár jelvényrel, akár egyéb módon való jutalmazásáról gondoskodni kell és lehet is.

Gyakorlatilag ebbe a fogalomkörbe tartozik a munkásmozgalmi témájú filmek, színdarabok, tv-játékok tervszerű megtekintése. Alapszervezeteink számára ezek elemzése, feldolgozása is programgazdagító lehet. (Vajha egyszer színházaink műsorpolitikájában is gondolnának ennek nevelési jelentőségére!)

Iskolarádióink hetenként kétszer jelentkező adásában a mostani időszakban a nagy idők napi krónikájából, ill. az „Értünk éltek” és a „Tiszta szívvel, proletár öntudattal” kötetből egy-egy munkásmozgalmi mártír életútját, vagy a

nagy idők egy-egy érdekes epizódját bemutató 3-6 perces szöveget is beiktatunk. Ahol a technikai lehetőség megvan, érdemes erre is gondolni.

Az iskolánkban működő történelmi és néprajzi szakkörökben évek óta rendszeres gyűjtő és kutató munka folyik s nem is eredménytelenül.

Az itt folyó munka már átvezet tanulóink alkotó munkára neveléséhez. Néprajzosaink az utóbbi 4 év alatt a megyebeli népszokások, viselet, tájnyelv feldolgozásán kívül 12 népi mesterségről készítették megyei és országos pályázatokon is díjazott alapos munkát. Történelmi szakkörünk munkájának középpontjában éppen helyi munkásmozgalmi hagyományaink feldolgozása áll. A kutatómunka, az eredeti dokumentumok, levéltári anyagok, a veteránokkal való elmélyült beszélgetések, a visszaemlékezések meghallgatása és feljegyzése olyan nevelési tartalmat jelentenek, amelyekről egyetlen iskola sem mondhat le.

Iskolánkban nagy hagyományai vannak a helyileg kiírt pályázatoknak. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság emlékezetére kiírt pályázatokból idézek csupán gondolatébresztőül néhány címet: „Nagy idők tanúi” (A polgárháború és intervenció veteránjainak visszaemlékezései) „A nép emlékezetében élő mondák, anekdóták és történetek” (Gyűjtés a NOSZF-ról, az 1919-es Tanácsköztársaságról és a felszabadulás eseményeiről) „Tárgyi emlékek gyűjtése” „Forradalmi idők – új hadsereg”, „Mába érő tegnapok” (Mennyire élők ma munkásmozgalmunk hagyományai) „Ismeretlen írók, költők 1918-19-es eseményeiről szóló művei” (Gyűjtőmunka korabeli lapokból, folyóiratokból) „Hogyan látta a középiskolás diák a változásokat a Tanácsköztársaság hónapjai alatt?” (Novellisztikus feldolgozás) stb.

A fiatalok érdeklődésére jellemző, hogy mintegy 100 pályamunkát kellett elbírálnunk s közülük kategóriánként a legjobbakat díjaznunk. Szintén régi hagyományunk, hogy a pályázatok értékelését, a jutalmak átadását felszabadulásunk évfordulóján rendezett ünnepélyünk keretében tartjuk meg. (Az idén ezt március 21-én tettük.)

Elgondolásaink között szerepel, hogy az eddigi szakköri alapokon kibontakozott és ma már komoly hagyományokra visszatekintő pályázati-kutatómunkát tudományos diáktársaság rendszerébe fogjuk össze, amelyek szekcióiban a szakkörök legjobbjai dolgoznának. Így törekszünk mi is a vlagyimiri i. sz. középiskola tapasztalatai, de a régi magyar diáktársaságok hagyományaira is támaszkodva alkalmazni a „Mindenkitől képességei szerint” kommunista elvet nevelő munkánkban.

A nagy évfordulók múltával elképzelésünk szerint tanulóink figyelmét az 1919 előtti és a két világháború közötti helyi munkásmozgalmi hagyományokra, agrármozgalmakra, a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom kapcsolatainak, a magyar és szomszéd népeket összekötő haladó hagyományoknak a feltárására igyekszünk fordítani, s az eddiginél lényegesen nagyobb súlyt adni honvédő hagyományainknak.

Tanulóink érzelmi nevelésében a negatív példák figyelmeztetése nyomán is többet kell foglalkozni az eszménykép, példaképteremtés kérdésével abban a szelvényben, ahogyan ezt Bólyai Imréné már idézett cikkében meghatározta: „A társadalom követelményrendszerét kell világossá tenni számukra, tartós eszményeket kell bennük megszilárdítani, hogy eszményképeik, példaképeik a szocialista ember jellemzőit viseljék magukon.”

Az ismertetett és korántsem teljes tevékenységi formák valamennyi iskolában megvalósíthatók s a legtöbb helyen élnek is ezekkel a lehetőségekkel. Azonban nagyon erőteljesen szeretnénk aláhúzni annak a fontosságát, hogy mindez a KISZ-szervezet akcióprogramjának keretében folyjék, mert a tanuló aktivitást

csak így tudjuk biztosítani, csak így tudjuk elérni, hogy fiataljaink ne csak tárgyai, de cselekvő alanyai is legyenek a nevelési folyamatnak.

- VII. A nemzetközi és magyar munkásmozgalom hagyományaival való foglalkozás fokozottabb igénye a nagy évfordulók kapcsán jelentkezett. Nagyon szükséges azonban, hogy a továbbiakban oktató-nevelőmunkánk szerves és permanens része maradjon.

Minden új kehezen, olykor ellentmondásosan tör magának utat, de ha egyszer egyenesbe került, kövessünk el mindent, hogy futása zavartalan s egyre lendületesebb legyen. Csak így kerülhetjük el a személyi kultusz éveinek torzítását, s így segíthetjük a haladó hagyományok eszközeivel ifjúságunk szocialista arcúlatának formálódását. Ha ehhez a legnemesebb munkához még oly szerény mértékben is sikerült hozzájárulnunk, akkor ez a dolgozat is elérte a célját.

Szurmay Ernő

A felhasznált irodalom jegyzéke

1. Ágoston György: *Pedagógia I. A nevelés elmélete*. Tankönyvkiadó, 1965.
2. Ágoston—Jausz: *„Pedagógia”*. A nevelés elmélete, Tankönyvkiadó, 1964.
3. Nagy Sándor: *Pedagógia III. Az oktatás elmélete*. Tankönyvkiadó, 1962.
4. Művelődésügyi Minisztérium: *A középiskolai tanulók tervszerű nevelésének programja*, Tankönyvkiadó, 1965.
5. Művelődésügyi Minisztérium: *Tanterv és utasítás a közgazd. szakközépisk. számára. Történelem*. Tankönyvkiadó, 1965.
6. Surmay Ernő: *A közgazdasági pályázat hatása, iskolánk közösségi életének fejlődése. Az iskolai közösségi nevelés.* (Szerk. Bársony J.) Tankönyvkiadó, 1964.
7. Bólyai Imréné: *Eszményképek, példaképek a 14—18 éves fiatalok életében.* (Psz. 1962. 3. sz.)
8. N. N.: *Széles látókör, aprómunka a közösségi nevelés megvalósításában.* (P. Sz. 1964. 9. sz.)
9. Richter M.: *Történelmi eszményképek. (Geschichtsunterricht und Staatsbürgerkunde, 1964.)*
10. *Legyen változatosabb a tanórán kívüli munka.* (Prepodavanje Iszoru ve Skole, 1964. N. 6.)
11. Stasny J.: *Történelmi szakkörünk munkája.* (Dejepis a Zemepis ve Skole, 1964—65. N. 2.)
12. *Új magyar lexikon.*
13. Dr. Széchy Éva: *A közösségi nevelés útjai a középiskolában.* Tankönyvkiadó, 1967.
14. *Arcképek a magyar szoc. irodalomból* (Szerk. Ollás László) Kossuth, 1967.
15. *A szabadság vértanúi.* (T. Szerémi Borbála) Kossuth, 1960.
16. *Tiszta szívvel — proletár öntudattal.* (Szerk. Dr. Ungor Tibor). MSZMP Szolnok megyei bizottságok Okt. Igazgatósága és Archivuma.
17. *Elkötelező hagyományok.* Psz. 1969. 3. sz. 194—195.
18. Pölöskei Ferenc: *Hagyomány és tanulság. Valóság, 1967. 3. sz. 93. o.*
19. Bartai Ferenc: *Ki a hazafi?* Kossuth, 1962.
20. Bencédi László—Csatári Dániel: *Szocialista hazafiság — szocialista történetiszemlélet.* Gondolat, 1968.
21. *Fegyverrel a fasizmus ellen.* (Szerk. Gazsi József—Pintér István. Zrínyi, 1968.)
22. *Magyar történelmi chronológia.* (Szerk.: Gunst Péter) (Tankönyvkiadó, 1968.)
23. Kocsis László: *Emberék az embertelenségben, Jászkunság, 1969. 1—2. sz.*
24. Kerek Béla: *Tetteik fényesen ragyognak. Törökszentmiklós, 1969. VI. és PB. kiadása.*
25. Kiss Kálmán: *Kisújszállás 1918/19-ben.*

EMBEREK AZ EMBERTELENSÉGBEN

I. Vallyon István Karcag–bucsatelepi tevékenységéről

Karcag város munkásmozgalmának történeti kutatása során a karcagi – 1932/33. évi – illegális kommunista mozgalom periratát tanulmányoztam. A kommunista sejtek egyikét Németh Lajos, a KMP összekötője a Karcaggal szomszédos Bucsatelepen szervezte meg. A szegedi csendőrkerület a bucsatelepi sejtnek a felderítésével a karcagi sejteket is felszámolta. A periratban szereplő személyeket felderítettem, meglátogattam és meghallgattam őket.

A csendőrség irattárából megmaradtak a „Vallyon István és társai kommunista szervezkedése” című dokumentumok. Ezek ismeretében kerestem fel Vallyon Istvánt, aki az alábbiak szerint emlékezett vissza és tárta fel mozgalmi tevékenységét.

* * *

„Írástudatlan gazdasági cseléd volt apám egy tiszasülyi uradalomban, első gyermeke voltam a hét közül. Uradalmi gőzgépész lettem. Az I. világháborúban az orosz májda az olasz fronton voltam katoná. Mint amnyi sok millió embernek, úgy nekem is nagy tudatformáló volt ez a háború. A forradalom idején még olasz fogságban voltam, 1919. novemberében tértem haza. Újra be akartak sorozni katonának, de nem jelentem meg a sorozáson. A csendőrök a szolnoki ügyészségre kísérték. Az ügyész utasítására sem jelentkeztem a szolgabírónál, hogy az katonai szolgálatra bevonultasson. Valami oknál fogva elfelejtettek engem. A következő években uradalmakban voltam gőzgépész. 1930-ban a bucsatelepi báró Springer uradalmában lettem gépész, itt kapcsolódtam be a munkásmozgalomba. Minden iránt érdeklődő ember voltam. Az uradalomból vasárnaponként bejártam Bucsatelep községbe, az uradalmi zsellérek körébe.

A bucsatelepi zsellérek a szomszédos Karcagra is eljártak munkát vállalni. A karcagi emberpiacon találkoztak a bucsaiak a karcagi SZDP vezetőivel. Nyíri József bucsai zsellérparaszt 1931-ben a karcagi SZDP vezetőinek tájékoztatása és tanácsa alapján kezdte meg a bucsatelepi SZDP szervezését. Karcagról hozott propagandaanyagok fokozták az érdeklődést a munkanélküli, nyomorgó bucsai zsellérek körében. A pártszervezet megalakításához szükséges aláírások gyűjtésekor én lettem a megalakításhoz szükséges huszonötödik aláíró. A kérelmüket elvittük a szolgabíróságra, Szeghalomra. Az engedélyt rövidesen megkaptuk a működésre. Szekeres József – aki 1919-ben a forradalomban részt vett – a Vendéglős utcai lakását felajánlotta a pártszervezet helyiségének.

A zsellérparasztok látva a környék földmunkás szociáldemokrata mozgalmanak erősödését, tömegesen léptek be a pártba, remélték, hogy a párt majd eredményesen fog barcolni az érdekeiért. 1933 tavaszán már 250 férfi és 12 nő tagja volt a párt-szervezetünknek.

Az alakuló gyűlésükön az Amerikát is megjárt idős Farkas Mihályt választották meg elnöknek. Harcos elvemről ismerve azonban rövidesen engem választottak meg helyette.

A szervezetünk – akár a karcagi vagy más földmunkás szociáldemokrata párt-szervezet – gyorsan szerveződött, mert ebben az időben a zsellérparasztok legminimálisabb létét fenyegető problémák balmozdítottak fel. A pártbelyiségben felolvasásokat szerveztünk, mert sok volt az írástudatlan és kevesen tudtak előfizetni sajtótermé-kekre. Tájékoztattuk, politikailag neveltük a szervezetünkbe bejáró tömeget, miközben magunk is tanultunk más szociáldemokrata vezetőktől. Küldöttségünk az alispán-nál járt, munkát és kenyeret követelve. Rövidesen inségmunkát indítottak a követelé-sünkre. Egyszerűen, bizakodva tekintettünk a jövő felé, mert a forradalmi fellendülést országos méretűnek láttuk.

Én a Népszavában két esetben írtam. Mindkét cikkemben szembeszálltam a köz-igazgatási és a csendőri önkénnyel és erőszakkal. 1932. május 1-én az őrsparancsnok a csendőrökre behívatott. Kijelentette előttem: „Kiirtom magából a szociáldemokrata elvet!” Azt feleltem: – „Azt nem lehet, csak akkor, ha leszúr!” Több mint egy órán át hadonászott előttem, végül tehetetlenségében kizavart az őrsről. A párt helyiségében és annak az udvarán gyakran jelentek meg a csendőrök, hogy megfélemlítsenek ben-nünket. A pártszervezetünkben egy alkalommal az őrsparancsnok kijelentette: „Kérem, vegyék tudomásul, hogy én minden lépésükről tudok, mert 5 pengőért elárulja valaki az összejövetelük célját.” Más alkalommal pedig a csendőrök ismét mondták nekem: „Úgy vigyázzon, hogy a maguk pártjában van egy olyan ember, aki 5 pengőért nem magát, hanem az édesapját is képes volna akasztófüra juttatni.” A besúgó személyé-ről most nem kívánok beszélni, rábízom annak az ügyét e történeti adatok gyűjtőjére.

A hatóság nyomására az uradalomból rövidesen elbocsájtottak, még ajándékot is kaptam, hogy minél hamarabb költözzem el. 2 szekér fűtenivalót; 60 kg lisztet; 30 kg szalonát. Az uradalom intézője és a számtartó kijelentették előttem, hogy a munkám után sokra becsülnek, de ilyen szellemű embert nem tarthatnak. Munkanélküli lettem. A bucsai zsellérparasztok szerettek és tiszteltek az elvi szilárdaságomért, azok tartottak el, én pedig nekik edényfoltozást és egyéb barkács munkát végeztem.

A pártszervezetünknek kapcsolata volt – közigazgatás szerint – a Békés megyei SZDP szervezetekkel, pontosabban a füzesgyarmati, a békéscsabai és gyulai pártszerve-zetekkel. Ezeknek a pártszervezeteknek a vezetői forradalmi célokért nem küzdöttek, ilyen irányú segítséget nem nyújtottak nekünk. Úgy gondolom, hogy a Peyer-féle szociáldemokraták voltak. A karcagi SZDP vezetői nem ezt az utat járták. Ők éhség-tüntetést szerveztek 1932. tavaszán. Küldöttségük az előljárásnál követelésekkel lépett fel. Az ő példájukat követtük, amikor az alispánhoz mi is küldöttséget indítottunk.

1932. őszén a karcagi SZDP egyik vezetője, Németh Lajos átjött hozzánk Bucsa-telepre, tájékozódott a pártszervezetünk helyzetéről. A következő év február hónapjában Németh Lajos másodmagával, Tüdös Imrével jött át hozzánk. Ekkor én és Né-meth Lajos értékeltük a kül- és belpolitikai helyzetet, a szociáldemokrata munkás-mozgalom tevékenységét. Addig a következtetésig vezetett el Németh Lajos, hogy nem a Peyer-féle SZDP, hanem az illegálisan működő KMP képviseli igazán a munkás-osztály és a szegényparaszság érdekeit. Az elvi nézeteink megegyeztek és kölcsönös bizalom alakult ki közöttünk. Németh Lajos képzett kommunista volt, követtem az el-gondolásaiban, elfogadtam a vezetését. Javaslataira a pártszervezetünkben egy illegális kommunista szemináriumot szerveztünk a megbízhatóbb és arra alkalmas tagokból.

Németh Lajos elgondolása szerint a szemináriumban hét főnek kellett volna lenni, én azonban csak öt fő megbízható párttagot mertem ajánlani.

Németh Lajos elővette a párttagok névsorát és a titkár nevére mutatott. Közölte, hogy ez is alkalmas lehet, bisz' titkára a pártszervezetnek. Én nem javasoltam, mert az előbb említett csendőri kérdés alapján a titkásra gyanakodtam, hogy ő lehet a besúgójuk. Szavazással döntöttük el azt, hogy bevonjuk-e a titkárt a szemináriumba. Bevontuk és ezzel meg is határoztuk magunknak, a pártszervezetnek és a kommunista sejtnek is a sorsát.

Németh Lajos 1933. február és március hónapjában négy előadást tartott a bucsatelepi kommunista sejtnek. Nekünk, bucsatelepi nagybirtokon tengődő nincsteleneknek új, ismeretlen, csodálatos, forradalmi harcra hívó, tudatformáló előadások voltak ezek. A munkásmozgalmi archívumban elfekvő periratokkal tanúsíthatom ezeket. Németh Lajos ellátott bennünket legális, féllegális és illegális sajtótermékekkel is, hogy egyéni-
leg is képezzük magunkat. A célja az volt, hogy a községben kommunista forradalmi elvű káderek nevelődjének, akik majd tovább képzik, forradalmi elvűvé nevelik a szellemi parasztságot. Erre kezdő lépések is történtek. A sejt tagjai kisebb csoportokban felolvastak olyan legális sajtótermékeket, amelyek falun illegálisnak számítottak.

Az agrárproletárok forradalmasításának elgondolása Bucsatelepen is elbukott az ellenforradalmi rendszer éberségén, kegyetlen és mindent eltipró módszere következtében. A szellérek nem voltak gyakorlott mozgalmi emberek, nem rejtették a titkukat. A besúgó pedig pontosan tájékozta a csendőrséget. Németh Lajos a sejtése és következtetése alapján megszakította az előadásait, így nem tudta a csendőrség csapdába ejteni, tetten érni. Ezzel egy időben tovább súlyosbodott a bucsai szellemi parasztok helyzete. A munkanélküliség fokozódásával nem tudták a családomnak a legminimálisabb anyagi támogatását sem biztosítani. Lemondva a pártvezetői tisztségemről, 1933. április végén nagy nélkülözések közepette négy gyermekkel és feleségemmel kénytelen voltam az idős apámhoz költözni Tiszasülyre. Uradalmi munkás, summás lettem otthon. Az otthoni szellérek körében beszélgettem, politizáltam, agitáltam, de a titkos könyveimet nem mutattam meg nekik, csak beszéltem azok tartalmáról. Észrevettem, hogy a csendőrök figyelnek engem. Rövidesen, 1933. május végén őrizetbe is vettek. A házkutatás során megtalálták nálam azokat a sajtótermékeket, amelyeket Németh Lajos nekem adott. A karcagi csendőrörsre kísérték. A csendőrörs fogdjában értettem meg azt, hogy a KMP Németh Lajos által szervezett sejtjei voltunk, őrizetben és a bírósági tárgyaláson láttam a KMP összekötőit, szervezőit és más sejtek volt tagjait. Nem féltem, nem tagadtam a tetteimet, felesleges is lett volna. A csendőrnnyomozók elénk tárták a bizonyítékokat, a házkutatások során lefoglalt sajtótermékeket. Az őszinte beismerő vallomásom ellenére is verni akartak a csendőrök. Azt feleltem nekik „engem úgy verjenek meg, hogy pusztuljak is bele, mert nekem négy gyermekem van kenyér nélkül, nyomorékon maradva ne lássanak engem, hogy nem tudok nekik kenyeret keresni.” Mégis a deresre akartak fektetni, végül a céltalannak vélt kínzástól a nyomozást vezető elállt.

Kb. 2-3 hét után harmadmagammal a Markó utcai fogházba kísérték. Németh Lajos és Magyar Ferenc össze lett bilincselve. Engem külön bilincseltek a csendőrök, én vittem bónonom alatt a nyomozati iratokat. A fogházból engem rövidesen szabadon bocsájtottak. Negyedév után az első tárgyalásra idéztek, majd a második tárgyalásra, de nem mentem el. Családommal szörnyű nyomorban voltam. Feleségem az elviselt nélkülözések következtében tifusz betegségben meghalt időközben. A harmadik tárgyalásra a csendőrök vezettek elő 1934. február hónapban. A bírósági tárgyaláson találkoztam újra a rongyosrubás bucsai szellérekkel és más ismert és ismeretlen vádlottakkal, őket is úgy kísérték fel a Markóba, mint engem. Kivéve a bucsai pártszerveze-

tünk volt titkárát. Ő fekete ruhában, jól öltözötten jelent meg. Ellene nem emeltek vádat, ő tanúskodott ellenünk.

A tárgyalás során a bírósági tanácselnök megkérdezte tőlem, hogy bűnösnek érzem-e magam. Kijelentettem, hogy nem, de az ítéletbe bele fogok nyugodni. Az elviselt csendőri és a bíróságon látott bírói önkény alapján kilátástalannak és magamra nézve hátrányosnak gondoltam bármily ellenállást is. Egy hónap fogházbüntetést kaptam. Szabadon akartak bocsájtani. Nem volt pénzem a hazautazáshoz, ezért arra kértem a tanácselnököt, hogy tartsanak ott, azonnal meg akarom kezdeni a büntetésem letöltését. A kérésem teljesítette, így szabadulásomkor állami költségen térhettem baza a családomhoz.

Az elviselt büntetés nem tört meg kommunista elvemben. Kiszabadulásom után a tiszasülyi szellérparaszti környezetem tisztelettel és nagyrabecsüléssel volt irántam. A faluban több Vallyon család van, én a kommunista Vallyon István megkülönböztető nevet kaptam. A gőzfűrésztelepen kazánfűtő lettem. A családomat éveken át magányosan neveltem. A következő években állandó csendőrségi megfigyelés alatt álltam. Lehetetlen volt számomra az, hogy tudatos, képzett kommunistává váljak. A csendőrök időnként házkutatást tartottak a lakásomon, még az idegen szavak szótárát is elvették tőlem.

A 30-as évek vége felé a politikai élet falun is fokozódott. A parasztok hozzám fordultak tanácsért, mint tapasztalt bololdali emberhez. A nyilasok agitáltak, hogy lépjek be a pártjukba. Velem együtt tömeget is nyertek volna. A későbbi évek fokozódó politikai eseményei a figyeltetésem ellenére is megnyilvánulásra készítették. Akadtak olyan ismerőseim, munkatársaim, akik elfogadták a kommunista elvet, ami ebben a helyzetben csak antifasiszta, háborúellenes és kormányellenes agitációban tűnhetett ki. A szovjet nép ellen indított fasiszta bódító háború kezdetén környezetemben már nyíltan beszéltek a háború ellen. Ez alkalom volt arra a lesben álló magyar fasiszta erőszakszerveznek, hogy leszámoljanak velem újból. 1941. július hónapjában ellenem és Csillik József munkatársam ellen büntetőeljárást indított a honvédelem ellen irányuló izgatás címén. (Perirat száma: II 679/1941. k. ü.). Kellő bizonyítékok hiányában ítéletet nem hoztak ellenem, de azonnal internáltak. A háború éveit a zalaegerszegi internáló táborban töltöttem. Rettentő nehez volt elviselnem, mert a második házasságomból is születtek gyerekek. 1944. novemberében sikerült megszökni az internáló táborból. Budapesten a legidősebb lányom bűjtatott, ott értem meg a felszabadulást.

Hazatérve Tiszasülybe, a község forradalmi átalakulásának középpontjába kerültem. A KMP titkára, a községi földosztó bizottság elnöke voltam, ezeken kívül még egész sor községi, járási és megyei tisztséget töltöttem be egy ideig. A felszabadulást 50 éves korral, megtörve, megséradva értem meg. Egyre kevesebbnek éreztem az én képességeimet és egyre csökkenő erőt és energiámat a későbbi évek kemény, küzdelmes barcaiboz. Átengedtem a tisztségeket a fiatalabb nemzedékeknek.

Megöregedve, magányosan maradva a családomtól és az elvtársaimtól éltem az éveket. A 70. évemet is meghaladva váratlanul felkeresett a faluszéli lakásomban „Vallyon István és társai kommunista szervezkedése” című bírósági perirat alapján e történet feldolgozója. Nem tagadom, sírva fakadtam, amikor meleg elvtársi üdvözlő szóval köszöntött rám az elvtárs. Nagyon meglepett ez az eset. Nem akartam binni azt, hogy akad még valaki, aki kutatja, feltárja az ellenforradalmi rendszer e küzdelmes és gyöttrő éveit és emléket állít a látszatra jelentéktelen munkásmozgalmi történetnek.”

Vallyon István veterán szerényen „a látszatra jelentéktelen munkásmozgalmi történetnek” említi a fent leírt dolgokat, de az olvasó érti és érzi, hogy az egész életét betöltő hősi küzdelem volt az embertelenségben az emberért.

Kocsis László

II. A beszélő cédula

Felszabadulásunk 25. évfordulójának megünneplésére készül Szolnok megye kun-sági része is. Ide már október első hetében megérkeztek a Vöröshadsereg felszabadító csapatai. Túrkevére október 8-án vonultak be Dévaványa és Gyoma-Endrőd irányából az első szovjet egységek.

A nagy történelmi idők emlékeinek gyűjtése során sok érdekes dokumentum kerül még ma is elő a fiókok rejtett zugából. Elsárgult, kopott kis papírdarabok történelmi események emlékeit tárják fel előttünk. Nem lesz érdektelen egy ilyen kis szakadozott szélű, kopott levélke ismertetése.

Tintaceruzával írt cirillbetűs írás, magyar fordítása így szól:

„Katonák és parancsnok elvtársak. Kérem ezt a nőt ne bántsák. Nála van a Vörös Kereszt. Ő ápolta a sebesülteket, végezte a kötözést, kibordta a csatából a katonákat.

1944. X. 25-én.

*Olvashatatlan aláírás
hadnagy, sebesült tiszt'*

Egyszerű kis szöveg, ma már nem nagy jelentőségűnek látszik. A valóságban annak idején, 25 évvel ezelőtt oltalomlevél értékével bírt ez a pár sor írás. Azok a szovjet katonák, akiknek ezt felmutatták hálás mosollyal tisztelegve fogadták *Ducza Istvánnét és családját Túrkevéren*, aki annak idején, mint a Városháza házmesterének felesége a pincében rejtegette és ápolta a súlyosan sebesült szovjet katonákat.

De lássuk csak mi volt ennek a kis papírdarabnak a hátterében.

A Vörös Hadsereg 1944. október 8-i bevonulása után a közvetlen harci események egy darabig elkerülték Túrkevét. Október 19-én reggel Szolnok térségéből elindított páncélos német ellentemadás azonban már aznap déltájban elérte a város szegélyét. A nagyszámban előnyomuló „tigrisek” és egyéb páncélos harckocsik behatoltak a városba, ahol súlyos utcai harc fejlődött ki. A szovjet haderő átmenetileg kiürítette a várost és csak 3 nap múlva október 22-én szabadította fel újra Túrkevét.

A súlyos veszteséggel járó utcai harcok után a hátrahagyott sebesülteket a lakosság vette gondjaiba és a harcok szünetében beszállították őket a Városháza pincéjébe, ahol az óvóhelyen és a szalonraktárakban hirtelen berendezett segélyhelyen vették ápolásba.

Ducza István házmester családtagjai segítségével szalmát terített a padlóra, ez pótolta az ágyakat. A sebesültek elsősegélyben részesítését – minthogy egyetlen orvos sem maradt Túrkevéren – *Kollár József állatorvos* és *Adametz Ede* patikus látták el. Segítésükre álltak a sebesültek gondozásában *Boros Ica* fiatal tanítónő, mint vizsgázott vöröskeresztes nővér, *Finta Sámuel* szobrász és még mások. A többnyire súlyos sebe-

sültek ápolását *Ducza Istvánné* végezte. Ő volt, aki helyet adott a Városháza pincéjében az oda bevánszorgott, vagy beszállított sebesült szovjet katonáknak. *Teleki Jánosné* városházi takarítónő segítségével odaadóan ápolta és ellátta élelemmel őket.

Összesen 52 sebesültet ápoltak és élelmeztek itt 5 napon át, anélkül, hogy erről a visszatérő németek tudomást szereztek volna. A lakosság köréből is akadtak számosan, akik élelmet vittek a sebesültek ellátására. Nehéz volt ezt a néhány napot átvészelni, különösen azt a két napot, amelyet a németek még a városban töltöttek. Október 22-re virradó reggel a szovjet erők újból visszatértek, s ezzel Túrkevén végleg befejeződtek a harcok.

A városházi óvóhelyen berendezett szükség segélyhelyen is megjelentek a szovjet katonák, elsőnek egy 4 tagú tiszti csoport, amelyet *Márki Gábor*, a szovjet Vörös Hadsereg veteránja, a város akkori vezetője irányított ide.

Az előző napok súlyos utcai harcaiban elesett szovjet katonák eltemetésére már idő nem lévén, a visszavonuló Vörös Hadsereg kénytelen volt ezeket a csata színhelyén visszahagyni. Sajnos, a város nyugati peremén szétszórta heverő halottakat néhány elvetemedett, lelketlen ember kifosztotta, levecköztette. A visszatérő szovjet csapatok megdöbbenve vették tudomásul halottaik meggyalázását és felháborodásukban – állítólag – súlyos megtorlást helyeztek kilátásba. A lakosság körében elterjedt híresztelések a megtorlástól, amely a város felgyújtásáról, és más büntetés módokról szóltak, rémületbe ejtették a város lakosságát. Bár az akkori városvezetők szerint ilyen retorzióról szó sem volt, még ma is tartja magát az a felfogás, hogy a város azért menekült meg a súlyos büntetéstől, mert a szovjet hadsereg sebesültjeit ezekben a súlyos órákban olyan önfeláldozóan, emberségesen ápolták az egyszerű túrkevei emberek.

Valóban úgy is történt, hogy mikor a visszatérő szovjet hadsereg tiszti bizottsága az óvóhelyen ápolat sebesülteket kihallgatta, utána meleg kézfogással mondott köszönetet *Ducza Istvánnénak és mindazoknak*, akiknek áldozatkész fáradozása 51 sebesült katonára életét mentette meg. A sebesültek közül csak egy halt bele súlyos sebeibe.

A hála kifejezésének maradandó jeléül az ápolásban résztvevőknek az itt közölt-höz hasonló szövegű igazolványt állítottak ki. Ez a kis cédula szinte varázserővel hatott, ha azt felmutatták a szovjet katonáknak. Megkímélték a ház népét minden kellemetlenségtől. A családtagok ma is kegyelettel őrzik ezeket a „beszélő cédulákat”, a nagy történelmi idők „kis” emlékeit.

Dr. Győrffy Lajos

ISMERETLEN MEDNYÁNSZKY DOKUMENTUMOK

Mednyánszky László a XIX. századi magyar művészettörténet egyik legjelentősebb és egyben legkülönösebb művészegyenisége. Családjának eredete – amelyben nagyműveltségű tudósok, gondolkodók, politikusok, katonák és papok hagytak nevet utódaikra – a középkorig vezethető vissza. Az apai ág ősi birtokán, a felvidéki Beczkón született 1852-ben Mednyánszky László. Gyermekéveit a vadregényes beczkói várban és az anyai ág birtokán, Nagyőrön tölti. Itt kerül először aktív kapcsolatba a művészettel, Thomas Endre bécsi festőtől akvarellezni, rajzolni tanul. Romantikus, képzelgésre hajlamos, gyenge testalkatú, beteges fiú. Magántanulóként végzi középiskoláit. Művészeti tanulmányait Münchenben, majd Párizsban folytatja, ahol az École des Beaux-Arts növendéke. A szigorú művészeti kánonok, a merev iskolai kötöttségek azonban nem felelnek meg természetének. Nyugtalan, állandó változást, új környezetet igénylő vére hajtja egyik vidékről a másikra. Bejárja Olaszországot, Franciaországot, a hazai vidékeket. Két ízben is jár Szolnokon, ahová feltehetően barátja, Deák Ébner Lajos hatására jön új motívumokért. Ő is aláírja az itt dolgozó művészek teleppé szerveződésének kérelmét, de a műteremlakások felépülésekor már más tájak vonzzák. Több tiszai, alföldi tematikájú festménye ismert, de a Szolnokon készültek, valamint pontos Szolnokhoz kötődésének feltárása még a további kutatás feladata.

Vándorlásai közben eljut a Hernád, a Tarpatok völgyébe, motívumot keres az Adria partvidékén, Galiciában, Székelyföldön. „... *Nem utazás kell nekem, de gyakori hely- és életmódváltoztatás. . . Nem a test, sem az ész (gondolkodás), de a kedélybeteg nálam. . .*”

Budapest, 1907. május 24. (M. L. naplója. Bp. 1960.)

Utazásai közben állandóan rajzol, studiózik, tulajdonképpen közvetlenül a természettől tanul. Lényegében művészete két területen otthonos, a tájfestészet és a figurális emberábrázolás területén. Maradékaltalans belső átélés jellemzi, teljes intenzitás, akár tájhoz, akár valamely külvárosi mezítlábas úzőttsemű, rongyos alakjának megfestéséhez fog. Gazlag érzelmi skálán rezgő színvilága, végtelenbe ködlő tájai, reprodukálhatatlan csavargói, ágrólszakadtjai teszik egyedülállóná művészetét.

Végletes, összetett egyéniség. Állandó harcban áll önmagával, megtisztult, földi gyarlóságtól mentes lélekre vágyik. Máskor tomboló örömmel vegyül a külvárosi csavargók, csöcselék közzé, szadikus erővel vonzódik a természeti csapások, háború színhelyére. Jelentős birtokok örököse, mégis a legpuritánabb életmódra, teljes igénytelenségre törekszik. Arisztokrata származású, biztosan mozog a legfelsőbb körökben. Barátai azonban többnyire parasztok, kocsisok, egyszerű emberek. Ő maga többször nélkülöz, de patronáltjait anyagilag, erkölcsileg támogatja. Teljesen soha meg nem fejtető művész és ember.

1919-ben hal meg Bécsben 67 éves korában. Hagyatékát bécsi műtermében Pálmai József barátja leltározza. A kész és munkában lévő vásznak mellett jelentős számú vázlatot, studiumot talál, valamint néhány noteszt, Mednyánszky rajzaival és naplószerű feljegyzéseivel. Ez utóbbiak azok közül az értékes jegyzetkönyvek közül valók, amelyekbe Mednyánszky nemcsak kompozíciós ötleteit, egy-egy festményének első vázlatát, de gondolatait is rögzítette. Utazásai, kóborlásai sőt még napi sétái alatt is volt nála ezekből a noteszokból, egyet-egyet többször is elővett, kihasználva az esetleges üres helyeket, volt amelyeket megőrzött, de többet beteltükkel eldobott, itt-ott elhagyott. Rendkívül jelentősek ezek a jegyzetkönyvek a Mednyánszky kutatás számára. Magányos, zárkózott, egyedül élő ember lévén, életútját, utazásainak időpontjait, állomáshelyeit, az őt érintő eseményeket, benyomásokat hitelesen jobbára csak ezekből a feljegyzésekből ismerhetjük meg. Az eddig előkerült noteszok száma hozzávetőlegesen száz körül tehető, egyrésztük a Nemzeti Galéria grafikai gyűjteményében szerepel. Értéküket emeli, hogy Mednyánszky bennük legrejtettebb gondolatait rögzítette, filozófiai, művészeti kérdésekről vallott nézeteitől az apró napi problémákig, anyagi, érzelmi természetű megjegyzésekig. Mednyánszky naplószerű feljegyzéseit éppen magántermészetű jellegük miatt sajátos titkosírással rögzítette. Anyai nagyapja, a nagyműveltségű, keleti kultúrákkal foglalkozó Szirmay Boldizsár kutatásairól, olvasmányairól, útiélményeiről görög betűkkel készített feljegyzéseket. Feltehetően ez adta az ötletet a romantikus hajlamú festőnek, hogy naplóját ő is görög betűkkel írja, hol magyar, hol német nyelven.

A Damjanich János Múzeum 1969-es Mednyánszky emlékkiállításának anyaggyűjtése közben előkerült több, eddig közönség előtt ismeretlen, publikálatlan notesz, vázlatkönyv. Ezek közül három a fentebb említett görög betűs magyar és német nyelvű naplójegyzetekkel, valamint vázlatokkal, rajzokkal sűrűn teleírt lapokat tartalmaz, kettő pedig szöveg nélkül, csak kompozíciós vázlatokat, színes kréta rajzokat.

Pásztor Lajos, aki gazdag műgyűjteményéből a múzeum rendelkezésére bocsájtotta jelentős Mednyánszky anyagát, adta át feldolgozásra a naplók egyikét. A bejegyzések legtöbbször 1914 nyarán Beczkón készült, de találunk benne ugyanebben az időszakban Bécsben, Vácott és Budapesten datált sorokat is. Ezt Mednyánszky gyakori helyváltásával magyarázhatjuk. Esetenként nemcsak az időpontot, de a helyet is pontosan megjelöli, ahol a gondolatokat rögzítette. (Pl. 1914. Bécs, Sobieski Gasse 4/A, május 17. vasárnap.) A notesz jelentőségét növeli, hogy az 1960-ban kiadott Mednyánszky László naplója forráskiadvány, amelyet Brestyánszky Ilona művészettörténész a Magyar Nemzeti Galéria, valamint özv. Sírlich Béláné tulajdonában lévő naplójegyzetekből dolgozott fel, ezt az itt érintett, 1914 nyári időszakot csak szórványosan tartalmazza. (Egy júliusi, két augusztusi bécsi bejegyzés.) A Beczkón töltött hónapokkal, az itt készített vázlatrajzokkal, és több bécsi és budapesti jegyzettel egészíti ki a kutatást Pásztor Lajos most feldolgozott naplója. A notesz mérete 16x10 cm, 94 nappal, 1914-ből datált, kockás papíron tintával és ceruzával készített táj és figurális vázlatokat, magyar és német nyelvű görög betűs írásos feljegyzéseket tartalmaz. A rögzített gondolatok között Mednyánszky betervezett napi teendőitől, mélyértelmű művészeti eszmefuttatásáig, művészeti tennivalóig találunk utalásokat. Május 16-án például a következőket írja fel:

1. Reggel kávé vagy tej 8-9-ig.
2. Dolgozás 12-ig.
3. Ebéd.
4. Pihenés 3 1/2-ig.
5. Dolgozás 6-ig.

Feltehetően szükségét érezte, hogy a magára szabott napi programot, művészi munkát pontosan beossza és lerögzítse. Többször előfordul az elkövetkezendő időszak számára előírt feladatainak pontokba tömörítése, szinte önmagának is összefoglalva, tiszt-

tázva a kötelességeket, teendőket. Szintén Beczkón, április 19-én vasárnap délután 5 órakor készített jegyzete:

„Sok mindent álmodtam az elmúlt napokban alva és ébren. Utolsó eredményként 2 megállapításra jutottam:

1. Hogy mindent önmagamban találhatok.
2. Hogy egyelőre kifelé csakis a művészetet keresztlül és a művészet által hatatok. Mindazon romantika, amelyet a modern életben hiába keresek, a művészfantáziában találhatom és némileg megtestesíthetem.”

Lírai gondolatokkal találkozunk Mednyánszky sétéi közben, vagy után írt napló-részleteiben. Különösen megkapók a Beczkón született, virágzó természetet, lenyűgöző esti és éjjeli hangulatokat, romantikus álmait, képzelgéseit lefestő sorok. Sokat foglal-kozik az egyéniséggel, a belső akarat, az önkifejezés, az individuum legteljesebb érvé-nyesülésének lehetőségével.

„A legmodernebb, még fejlődésben lévő ideál a többé kevésbé tudatosra erő-sődő e g y é n i s é g. (Individualizmus). Minden öntudatos lény dicséri alkotó-ját, akit csak annyiban ismerhet, amennyiben önmagát ismeri. – A modern embernek csak egy igazi vallása lehet: a saját érzelmi és gondolatvilága, any-nyiban, amennyiben ez a világ e g y é n i s é g é n e k s z ű k s é g e s k i f o - l y á s a.

Ezen legbelsőbb egyénisége, minden öntudatos lény legdrágább kincse. Ezek megvédése céljából még az ö n g y i l k o s s á g i s m e g e n g e d h e t ő. Az anarchizmus is csak a jogosan egyéni önvédelme a gyilkos sablonok ellen.

Az egyéniség felladása nagyobb baj, mint az öngyilkosság.

Azelőtt a vallás felekezeti volt a tágabb értelemben vett egyéniség, ezért meghalni sőt ölni szabad volt, sőt ősi erényszámba ment. Miért ne legyen jogos az önkényt választott halál az igazi egyéniség érdekében?

Beczkó, április (Eredeti kiemelés szerint)

1914. június 1-én meghal Mednyánszky egyik közeli festőbarátja Feszty Árpád, akinek híres, a magyarok bejövetelét megelevenítő körképén többek között Mednyánsz-ky is dolgozott.

„Ma jutott ide egy mélyen elszomorító hír. Feszty Árpád meghalt Lovraná-ban, szombatról vasárnapra virradó éjszaka. . . Estefelé kimentem a Trencsén felé vezető úton. A késő napsugarak sárga veresek. A felhők hideg kékszür-kék, komorak, mint az őket délnek bajtó zord éjszakai szél. Hideg, por, szá-rarság. – A vetések magasak. A facsoportok sötétben komorak, tömörek. Szomorú június. . .

1914. Beczkó, június 3., szerda

Az első mondatoknál többet képtelen írni barátja haláláról. A természethez menek-ül, annak leírásával, komor, szomorú hangulatával fejezi ki saját bánatát. Egy hét elteltével enyhül a fájdalom:

„. . . Megint elvesztettem egy igazi jó barátot és jó embert, szegény, szegény Feszty Árpádot. De azért e veszteség csak látszólagos. Nem veszhet el, ami örök életű. Csakhogy nem tartozik már a föltétlenül földhöz

kötötték közé. Ezen eset erősen megingatott engemet, de bitem szerencsére csak megerősödött ezáltal is. Együtt marad mindaz, ami egy másnak lett teremtvé..."

1914. Beczkó, június 7., vasárnap 2 óra 30, délután
(Eredeti kiemelés szerint)

Több feljegyzését, mélyebb hatású benyomásait, Krúdy Bálinthoz írja, akihez élete legszorosabb baráti érzése fűzte. 1906-ban elveszíti barátját, de iránta érzett szeretete, halálának fájdalma soha nem veszít intenzitásából. Mednyánszky még 1914–16-os jegyzeteiben is úgy ír a „Nyulinak” becézett fiúhoz, mintha az még élne. Hosszú éveken keresztül jár annak családjához, látogatja Krúdy Bálint sírját a váci temetőben.

1914 szeptemberében Mednyánszky az orosz frontra megy az Új Idők és a Budapesti Hírlap haditudósítójaként. Az elkövetkezendő éveket kisebb nagyobb megszakításokkal különböző frontokon tölti, rengeteget rajzol, vázlatokat készít, sebesülteket, vonuló csapatokat, lövészárkot, halottakat ábrázoló festményeihez. Ebből az időszakból származik szintén Pásztor Lajos tulajdonában lévő vázlatkönyve. Vásznonfedélű, 40 sima lapot tartalmazó, 16x23 cm méretű rajzfűzet, ceruzával, színes krétával és akvarellal rajzolt grafikai lapokat tartalmaz. Dátum, helymegjelölés nem szerepel a rajzokon, a fedél belső lapján Pálmai József leltározási pecsétje (Mednyánszky hagyatékából, 1919.) mellett 1914–1916 év-meghatározás szerepel. A rajzok némelyike folyópartot, falurészletet ábrázol, legtöbbjük azonban egy erdei katonai tábor külső és belső részleteit, lövészárkokat örökít meg. A vázlatok különböző foglalatosság közben mutatják a katonákat. Az album érdekessége, hogy több lapon keresztül építi fel egy lövészárkot ábrázoló jelenet kompozícióját, amelyet 69x99,3 cm méretű, kartonra festett végső formájában Aradi Nóra kandidátus tulajdonában fedeztünk fel. (A Damjanich Múzeum emlékkiállításán bemutattuk a szín és kompozíció fejlődést a különböző vázlatokon keresztül az elkészült táblaképig.)

Szintén írásos szöveg nélküli vázlatkönyv az az Aradi Nóra kandidátus tulajdonában lévő kis notesz, amelyet a kiállítás dokumentumaként a múzeum eredeti méretben és formátumban katalógus helyett kiadott. A notesz dedikált, 1898-ból datált, 10x6,5 cm méretű, sima, 16 lapos, 22 figurális vázlatrajzot tartalmaz. A vázlatok némelyike egy-egy ismert Mednyánszky festmény első kompozíciójának rögzítése.

A Damjanich János Múzeum művészettörténeti adattárába a közelmúltban bekevert két Mednyánszky notesz jelenleg feldolgozás alatt áll. Egyik sem datált, úgyhogy a kutatás feladata annak kiderítése, hogy hol és milyen időszakban kerültek használatba. Az első notesz (DM. Lelt. sz.: 69. 3. 1.) mérete 16x10 cm, 65 kockás lappal, ceruzával készült vázlatokat tartalmaz. Jelezve, datálva nincs, erősen rongált állapotú, hiányos, szakadt, a lapok a perforációnál elválnak. Kevés szövegű, görög betűkkel, szórványos német és magyar nyelvű utalásokkal. Figurális kompozíciókat és tájvázlatokat tartalmaz, többek között némelyikük feltehetően a beczkói várat, annak környékét ábrázolja. Máshol a tengert, hegyeket, egy kárpáti tavat, alpesi csúcsokat vázol fel Mednyánszky néhány jellegzetes vonallal. A tájvázlatokból arra következtethetünk, hogy a notesz 1895–96 időszakban készült. Emellett szól az egyik jegyzet is:

„A milléniumi kiállítás nem balasztatik el. Ennek reám nézve van jó oldala is, annyiban, hogy nem lévén kilátás ilyen sok képre, esetleg jó helyet kaphatok. Ez határozottan serkent több dolog megfestésére.

Ezen célból kell rögtön nagyobb pénzüsszeget keríteni és a kiténő anyagot, a kiténő jó helyen mihamarabb megfesteni. . .
bétfő, febr. 18. (Eredeti kiemelés szerint)

Mivel életrajzi adatai szerint 1895–96 telén Budapesten készítette elő a milléniumi tárlatra szánt képeit, ez a bejegyzés is fenti dátum mellett szól.

A másik notesz (DM. Lelt. sz.: 69. 3. 2.) szintén dátum és jelzés nélküli, 15x8,2 cm méretű, 87 lappal. Kockás lapon, ceruzával készült, némely rajzon tus javítással. A vázlatok két tájvázlat kivételével mozgáskompozíciókat, tömegjeleneteket, zsákhordókat, vitatkozókat ábrázolnak. Néhány ragyogó portrévázlattal, és hosszabb görög betűs, német nyelvű teozófiai fejtegetéssel egészül ki a napló. Utóbbiból következtethető, hogy a notesz csak 1890–91 után készülhetett, mivel Mednyánszky ekkor ismerkedik meg a teozófia és a buddhizmus tanaival. A szöveges részt a Föld és a Hold egymáshoz viszonyított pályájának, a Hold növekedésének és fogyásának alakulását ábrázoló rajzokkal illusztrálja. Elképzelhető, hogy a vázlatok jelentős része Párizsban vagy Marseille-ben készült, erre utal a feltehetően francia területen forgalomba levő notesz, valamint a rajzok csavargókat, mezítlásos utcai tömeget ábrázoló tematikája.

Az itt említett, csak néhány vonatkozásban kiemelt Mednyánszky dokumentumokról a Damjanich János Múzeum adattári sorozatában, 1970-ben egy részletes, a három naplót és két vázlatkönyvet alaposan ismertető tanulmány jelenik meg.

Egri Mária

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI:

Dr. Belitzky János tudományos kutató, Salgótarján; Egri Mária művészettörténész, a Damjanich Múzeum munkatársa, Szolnok; Dr. Györffy Lajos múzeumigazgató, Túrkeve; Kaposvári Gyula megyei múzeumigazgató, Szolnok; Dr. Kiss Géza főiskolai adjunktus, Pécs; Kocsis László tanár, Szolnok; Komáromy József ny. múzeumigazgató, Miskolc; Szurmay Ernő tanár, a Vásárhelyi Pál Közgazdasági Szakközépiskola igazgatója, Szolnok.

MÓRICZ ZSIGMOND JÁSZBERÉNYBEN

Péntek volt, délelőtt, hetipiac napja. Kátai László, a polgármester testes hajdúja beáll hozzám, s mondja: – Tessék a polgármester úrhoz jönni!

– Miért, Laci bácsi? Nem tudja?

– Valami nagyfejű úr van itt Pestrül, tán emiatt. . .

Belépek a polgármesterhez. Első pillantásra ismerős az arc a szembefénylő két világos ablak előtt. Megbizonyosodom. Móricz Zsigmond. . .

– Azért kértem, lenne szíves a szerkesztő urat kísélni a városban. Két napig lesz itt, lássa el minden információval, amire szüksége lesz és kalauzolja.

Ki ne ismerné fel a „nagyfejű urat”! Ha most kiszámítom: akkor már tizennégy éve hogy olvastam írásait a fényképekről, képes riportokból jól ismert arcú, sörényes hajú, vizsgálódó szemű bajszos írónak. Azonban Jászberényben akkor – nem mindenkinek volt nagy író. A *Sárarany*, a *Fáklya* íróját éppen nem annak tartották! Szókimondása, leírásai, párbeszédei nem ízlettek azoknak, akik Lux Terka, Szomaházy István, Beniczky Lenke tárcáin nevelkedtek. De még azoknak sem, akik Erdős Renée, Herczeg Ferenc, Csathó Kálmán, Pakots József írásaival úzték el a poros város napjainak unalmát. Hányan lehettek ezek a széplelkek? Az egyetlen könyvkereskedőtől tudtam: örül, ha egy héten két, három, négy könyvet el tud adni. De az is a Szent Lajos király hidja, vagy Jön a rozson át, vagy a Réztábla a kapu alatt. . . Ebből a társadalomból valahogyan kivált a vendéget fogadó polgármester, Friedvalszky Ferenc. Úgyes hintapolitikus volt a békebíróból lett városvezető, nagy diplomata a város klerikális, bankos és nagygazda hangadói között. Az adott körülmények között tagadhatatlanul jól vezette a várost. Ő volt többek között az, aki „kinyitotta” a Rákóczi utat a girbe-görbe utcáskák között és ki is kövezte nagy várospolitikai csatározások után. S liberális is volt magatartásában. S hogy milyen liberális volt, azt épp a magam személyében tapasztaltam.

A városházán persze hogy feltűnt, különösen a városi tiszti főügyésznek, hogy nekem, a XI. fizetési osztályú kistisztviselőnek a napi postájában a Nyugat, a Munka, a Korunk, meg a Népszava található. A főügyész által megindított „politikai erkölcsi” vizsgálatot éppen a polgármester nem engedte lefolytatni.

Móricz Zsigmondot nemesen érlelődött kisüsti pálinkával kínálta, sőt töltött nekem is, beosztottjának.

– A jóvidéki zamatát érzem – köszörülte a torkát Móricz, nem titkolva, hogy jól esett a pohárka ital.

– Örülök neki, szerkesztő úr, érezze magát otthonosan nálunk. Ez a fiatalember egyébként a város történetével is foglalkozik. Azt hiszem, talál majd nála néhány történetet. Meg segítse a város mókamesterének, Bathó Mártonnak, ha ilyen érdekli.

Persze, a polgármesternek sejtelve sem volt, hogy az író nem éppen a vidéki anekdótákat gyűjti.

– Olivastam az Uri murit... Meg a – hogy is mondjam – Nem élhetek muzsika-szó nélkül... .

– Igen, igen – udvariaskodott Móricz, mutatva az írói elégedettséget. Akkor... ha megengedi polgármester úr, máris nekiindulunk fiatal barátommal.

Elbúcsúztunk a város fejtől. Friedvalszky még hozzátette:

– A szerkesztő úr itléte alatt távol maradhat helyétől, majd intézkedem.

Így lettem én Móricz Zsigmond ciceronéja Jászberényben, 32 éves koromban az 55 éves írónak. Ezt fogom most elmondani.

Ahogy kiléptünk, Kátai feszesen szalutált. Móricz kezét adott a meglepett embernek. – Derék ember, – mondta – másképp nem is tudnám elképzelni egy polgármester hajdúját.

A hajdú szót a lépcsőn lefelé menet kijavítottam: – Drabant!

– Nagyon jól Darabant, drabant – ismételte Móricz a szót ízelve. – Kitűnő! Így hívják nálatok.

A puritán klasszicista csarnok kapuján kiléptünk a hetipiac forgatagába. Ott zajlott akkor a főtér minden pontján, szétfolyva még a mellékutcákon is.

Küszködtem a megszólítással.

– Merre menjünk, milyen elgondolása van a szerkesztő... .

Móricz felém nyújtotta a szabad kezét:

– Zsiga bátyám? Jó? Te Jóska vagy. Szervusz. Menjünk előbb a szállodába. Mondtad, inkább a Lehelbe, mint a Pannoniába. Leteszem ezt a táskát. De közben azért nézzünk szét a piacon. Nyüzsög itt a sok ember. Ez nagyon érdekes... .

A főtér morajlott a vásári zajtól. Móriczot láthatólag ingerelte ez az egybefolyó monoton életzaj, a kínáló és alkudozó szavak, a parasztszekerek zörgése a hepehupás köveken. Szemben a városházával bal kéz felől a bádogosok, zománcédény-árusok, kövelesek, kosarasok és edényesek voltak a „nagykőre” kipakolva. Jobbra a készruhát árulók, cipősök, csizmadiák, kalaposok, bazárosok foglalták el a teret. Ezt a nagykövet egy keskeny kocsit választotta el a templomfelé eső nagyköttől. Itt már pántlikások, virágárusok, zöldségesek, mézesek, csemegések zsongtak. A nyalókák nagy divatban voltak! Meg a vászonárusok.

– Ez mindig így van? – kérdezte Móricz.

– Minden kedden és pénteken. Esőben, napban. Jó, hogy most nincs eső. Elég száraz ez a november.

– De kevés a pénz... Mondjál árat!

– Épp itt jön Weisz bácsi, a virslis, a nyakába akasztott gőzölgő főzővel. Meny-nyi a virslis, Weisz bácsi?

– Tessék uraim, párja a tormás kolbásznak 40 fillér. Mennyit parancs... .

– Ne haragudjon, csak az árát akartuk... A bor ára 60–80 fillér az olcsóbbak közül. A búza, ha jól tudom, bolettával 10–14 pengő mázsája. A tojás hat és nyolc fillér körül. Azt tudom, hogy a kofák inkább adnának a Jász Hírlapért tojást, mint 16 fillért. De csak akkor, ha gyilkosság is van benne... A szemes kukorica 6 pengő körül... A tehénsajt kilója 80 fillér... .

Móricz nevetett a Jász Hírlap cseréértékén.

A Lehel szállodába a nagy kapualjon keresztül mentünk. Fel az emeletre. Porta, portás nem volt, csak a szobaasszony. Kérjük a szobát, kapjuk a bejelentőt. Móricz mindjárt nekifog. A szobaasszony régi, viharokat látott nőszemély, olcsó smink az arcán, keze kérés a felmosástól. Minden egyszemélyben. Olvassa a bejelentőlapot:

- MórícZ Zsigmond... Szülhelye: Csecs... Ne tessék már viccelni.

- Csécs! - javítja ki MórícZ. - Szül. 1879, Csécs. Tudja hol van? Szatmárban. A szobaasszony tovább:

- Foglalkozása író... Író. Tessék mondani, milyen író?

MórícZ felkapja a fejét, gondolkozik:

- Milyen író is? Tudja fiatalasszony, utazom szerte az országban, aztán megírom a...

- Hát mér nem tetszett mindjárt mondan! Utazóknak nusz percent tucca-mény jár!

MórícZ nyel egyet. Aztán rámnéz. Én jobban tudom, hogy ebben a szállodában igazán mindegy, hogy milyen utazónak adnak percentet. MórícZ cinkos.

- Na látja... - csak ennyit mond, és ismét rámnéz összehúzott szemöldökkel. - Aztán milyen a szoba. Lesz fűtés?

- Odaadom az úrnak a 9-est. Az jó világos. Ott írhat. Melegebb is. Bekészítem a fát, szenet. Megrakom a kályhát is, aztán csak tessék alágyújtani.

Redben van. Bemegyünk a szobába. Legalább négy méter magas hodályszoba. Két rézágy, egy szekrény, egy kopott futószőnyeg, szomorú csipkefüggöny az ablakon, mosdóállvány nagy porcelánkancsóval és lavórral. Veder, két szék, és vaskályha.

- No milyen? Megfelel? - adja a szobaasszony a vásott törülközőt.

- Meg! Nagyon jó lesz, fiatalasszony. - Veregeti meg a vállát MórícZ. - Este jövök csak vissza. Készítse be a tüzelőt.

- Lenn várom a kávéházban, Zsiga bátyám.

MórícZ pár perc múlva lenn is van. Két alkusz ül ott még rajtunk kívül, meg három cigányzenész. Babucs úr, a pincér, erős orrhagyon köszönt. MórícZ mosolyogva szétnéz a kacskaringós, szecessziós indadíszerű tükrök között, a hamisítatlan milióban.

- Másképp el se tudtam volna képzelni. Ez mindenütt a század eleje... - Néz rám. - Hanem most mondd el, mire vagy a városodban büszke. Mit kellene megnéznem. Itt a noteszom, mesélj. Aztán majd megmondom, mire vagyok kíváncsi...

Babucs úr hozott egy kis üveg Lehel Gyöngyét, a Buck Zsiga töltéséből. Édeskés, aperitifnek jó volt. Szemben velem volt a legendás pepitanotesz. Nehéz volt ez a szerep. Elmondtam nagyjából a város, meg a jászok, a redempció történetét. Néhány eseményt kiemeltem, megszíneztem, amiről gondoltam, hogy érdeklí inkább. Néha lassítottam a mondókában, látva, hogy jegyez. Javasoltam a múzeumot, a barátok templomát, - szétnézni az egykori török palánkvár helyén, a főtemplomot, ami amúgyis feltűnt neki a hetipiáci szemlén, ahogyan lezárta a tér északi végét. A gimnáziumot, a tanítóképzőt, a Redemptus Közbirtokosság irodáját, a Hangyát.

- Jó, benézünk néhány boltba! Nézzünk a vízimalomba is, az ott van a sziget mellett, mondd? Akkor ott meg is ebédelhetünk.

Elindultunk. Végigmentünk a tejpiacon, a tőrő- és sajtzagok között, átvágtunk a gimnázium tornaterme oldalán a kőhid felé. De meg kellett állnunk. Kérdezte a főtemplom korát, mesterét. Megmondtam a Mayerhoffer és Jung József mestereket. A nagy templomépület itt, a gimnázium bejáratánál teljes nagyságában érvényesült.

- Érdekes, - szól közbe - hogy a régi jászok milyen jó mestereket foglalkoztattak. Mayerhoffer, Jung, ezek pestiek... Ja, persze József nádor volt a jászkunok főembere, értem...

Rögtön látta az összefüggéseket, nekem könnyű lett a kiseloadásom.

Átmentünk a kőhídon, a Bordás-patika előtt. Véletlenül rámutattam a tejszövetkezet egyszerű épületére. - Na azt megnézzük! Ne felejtse el! De most menjünk, kezdék éhes lenni.

A Hatvani út elejére fordultunk be. A mai modern fürdő helyén akkor tágas, üres partszél terült el a Víz utca irányába. Jobb kéz felől a „sörház” épülete magas-

lott. Elmondtam, mert megállt, hogy ez a zömök régi nagy épület a német lovagrend rezidenciális épülete volt több mint kétszáz éve. Most Mandl Imre, a gazdag szeszkereskedő itt rendezte be legénylakását régi nemes bútorokkal, süppedő szőnyegekkel, de kereskedésének szétosztó üzeme és raktára is ebben a tágas épületben van.

– Érezni az idejét ennek az épületnek, meg a támpilléreinek – nézte Móricz.

Visszafelé indultunk a Hatvani útra. Mindjobban kitérült a lombját hullatott jegenyék közül a mély víztükör és túlsó részén a vízimalom anakronisztikus képe. Balra a berényiek szigete, a Margitsziget, ősi vadsággal burjánzó fáival, itt meg a Piffkó-ház lehullott virágú rózsaligetével.

Móricz élvezte ezt a piktorok által sokszor megfestett képet. Lépésenkint megállt. Érdekesnek tartotta – és el is képzelte mindjárt, ahogyan az a malom, a Pasa malma a török időkben élt, a mögötte lévő félszigetet, a tornyával idemutató ferences templomot. Alattunk a vízimalom hármashyílású malomcsatornája és zúgója csurgatta a novemberi álmos Zagya vizét.

Beszóltam a malomba, ahol állt a munka. Egy kocsis azt mondta: a bérlő úr, Pokorny, csak ebéd után jön vissza. – Jó, mondtam –, szóljon neki, egykor itt leszünk ezzel a pesti úrral...

Mentünk tovább. Át a második zúgó felett. A zöldmohás, rogyant pallókon ott is vékonyan folyt most a víz, hátravoltak a nagy őszi esők.

– Mennyi lehet itt a vízszint különbsége? Mennyire saccolod?

– Négy-öt méternyire... Nem tudom megmondani, mennyi a vízhozam, de annyi bizonyos, hogy van idő, amikor heteken át zúdul a víz, sőt néha át is csap ezeken a kétméteres zsilipkapukon. A világháború előtt kis villanytelepet szereltek volna de... Mentünk tovább. A magas jegenyesor között, a szigeti hid irányába.

– Ez itt a Boros-kocsma jobbról, két lépcsőjével. Ott a Nádor utca bal végén, az a gimnázium tornakertjének a ligete. Ez meg egyenesen a Hatvanba vezető út. Ezt is sokszor megjárta a török... Most megyünk a Pethes Imre úton, ez a vasárnapi séták útja a barátpást felé. Beszéltem Pethes Imre jászberényi nyarairól, szereptanulásáról és hajnali rákászásairól. Mire elértük a sziget gyaloghídját, a Bathó-kert alsó végén, Dérynéről is mondtam valamit és így kitelt ez a témakör is.

A szigeti vendéglő terasza üres volt. Se szék, se asztal. Csak rengeteg lehullott falevél. Benyitottunk. Valami tízen lehettek ebédelők. A kőhid melletti szolgabíróság néhány hivatalnok, no meg, a műkedvelők színirendezője, Rónaszéki Lajos, vörös, mosolygó róka arcával. Leültünk az ablak mellé. Móricz a sziget fáinak a játékát akarta élvezni. Szembeült, hogy kiláthasson.

A pincér gyanút fogott, mert rögtön jött a vendéglő bérlője, Kohári János is. Kézdörzsöléssel köszöntött, kézzel írt étlapot adott, az egyetlen példányt. Frissen sültet ajánlott.

– Kohári János úr – mutattam be – Móricz Zsigmond úr.

– Nagyon örülök. Végtelenül örülök – mondotta a kis köpcös vendéglős. A városban Kis Kohárinak is hívták. Mert a nagy Kohári, az meg a mértékhitelesítő volt. – Végtelenül örülök, hogy megtiszteltek...

Felvette a rendelést, de a pincér is mellette állott. Móricz pörköltet rendelt, „de hamisítatlant!” – tette hozzá. Szafittal!

Jelentősen néztem Kohárirra, aki megértette. Tudtam, a nagy megtiszteltetés miatt sajátmaga fog a dolognak utánanézni. Ebben nyugodt voltam. Nem akartam Móricz első ebédjével csúfot vallani.

– Elrontom a gyomromat a jászoknál – nevetett, amikor a pohár Kohári-féle vörösbort kiitta. – Mindig ez van velem. Szeretem a tájak különböző ízeit. Kítűnő, porhanyós a hús. Micsoda íz! A saft!

Hát még, ha tudta volna, milyen birkapaprikás várja estére Blénessyéknél!

Elég nehezen keltünk fel az asztaltól. Móricz kissé kihúzta magát, összegombolta a kabátját, felhúzta felöltőjét. Fizettünk. Kohári boldogan a kijáró dicsérettől és a vendéglátástól, hosszasan elköszönt. Kinn, a fanyar novemberi levegőben körülsétáltuk a szigetet. Móricz élvezte a görbe, maguktól nőtt hatalmas juharok, tölgyek, fűzek tömegét, körülöttük a vadon benőtt cserjék ága-bogának látványát. A vizek közelsége az ágakra már alaposan ráterítette az ős fátylait. Döngött lépteink alatt a domború, sokszor feltöltött út. Megmagyaráztam ezt a jelenséget. Ezt a szigetet valamikor a víztől rabolták el. A nádra, sácsomókra mind több föld került, és így alakult ki ez a kicsiny sziget. Félméterre alattunk talán már vízjárás is volt. A partok mentén aztán visszaértünk a kiinduló pontunkhoz, a vendéglőhöz, és a gyaloghíd melletti csónak-kikötőhöz. Nem tett ki az egész séta nyolc-tíz percet. Kellemesen is esett az ebéd után.

Visszafelé mentünk a kottyános pallójú gyaloghídon.

Nem volt még egy óra, volt időnk a barátok templomához. Érdeklődéssel hallgatta a Mátyás-kori támpilléres, gótikus tömegű templom és a kolostor történetét. Fantáziáját meg izgatta a templom köré emelt XVI. századi palánkvár török kori élete. Megnézte a Körmendi-Frim Jenő által készített emlékszobrot, elolvasta az alámetezett sorokat. Skandalta: Török magyar egymás ellen /Küzdött itt vad gyűlöletben /Hősei sok irtó hadnak /Békén együtt itt porladnak... - Kítől van ez az idézet? - Karádi Győző írta. Egyik nagyszerű tanárom volt, magyarszakos. Egy verseskötete is jelent meg. - Értem, - mondta.

Megmutattam neki az artézikut kifolyója körül még mindig kivehető egykori bástya, az ágyúállás helyét. Jegyzett, elgondolkozott. Néhány vonással, ceruzájával felvázoltam neki a palánk és a palánkváros fekvését. Meg volt elégedve. Megtalálta egy élő város egyik elmúlt történelmi arcát.

Indultunk a vízimalomhoz, vissza a Pethes Imre úton.

- Mi ennek a malomnak az előtörténete? - kérdezte. - Tudunk valamit róla?

- Ez a vízimalom 1783-ban már állt. Ez idő előtt épülhetett. De volt még érdekesebb elődje...

- No ez az ami fölöttéb érdekel, - s hirtelen leült az utat szegélyező fakorlátra. Kihúzta a noteszt.

- Teuffenbach császári generálisnak az 1594-es hatvani győzelme után a törökök Szolnokra vonultak vissza. Berény várát elhagyták. Akkor kaphatta talán török nevét: *Dzsán fedá* - a holt lelkek városa... Egy tucatnyi ágyú és több kisebb lövészerszám maradt benne. Felvették a császári hadak részére a leltárt és ez szerencsésen megmaradt. A szépesi kamarától egy bizonyos Keresztúri Gaspár, az ónódi harmincadhivataltól pedig Horpácsi Gergely jött az elhagyott erősségbe. A lövészerszámok elnevezését pontosan megőrizte ez a leltár, meg a várhoz szolgáló malmokat is...

- Várjal csak egy kicsit. Hogy nevezték az ágyúkat? - mozgatta meg a ceruzáját Móricz.

- Rögton... A legöblösebb ágyút *sengeryn*-nek hívták. Az oldalukra vereszetet is öntöttek. Hevenyészett fordításban valahogy így hangzana: Énekesnőnek hívnak, jól ismer a római császár, ha elkezdek egyszer énekelni, nadrágba száll a bátorsága... Valohogy így...

- Jó, hagy írjam...

- Ezen kívül volt *sarsantingel*, *dopplfalkon*, meg *camerstüeckl*... meg valami tíz darab szakállas ágyú.

- Erdélyi okmányokban találkoztam a nevükkel, de te másképp nevezed.

- Én a leltár alapján memorizáltam az elnevezésüket.

- Érdekes. És mi van a malommal?

- Igen, akkor három vízimalmot irtak össze. Ezek között van ennek a malomnak az őse. A Pasa malmának hívták. Jövedelmét Budára kellett szállítani. Molnára Borbély Mátyás volt, segédje meg Benedek.

Móricz jegyzett.

- Írtak a kapacitásáról?

- A leltárban ez is benne van. Esős időben, amikor a víz jól megduzzadt, 250 köböl körül. Nem tudjuk, melyik köblöt számítsuk, a bécsit, budait vagy pozsonyit. De nagyjából egy köböl négy vékának számított, s ha meg vékája megfelelt a mai 30 liternek, akkor a köböl nagyjából 120 liter búza. De a köböl időnkint változott.

- Én is valahogy így tudom. - Móricznak ezen a megjegyzésén már meg sem lepődtem. Viszont most eszembe ötlött néhány név ebből az időből. Tudtam, hogy Móricz ezeket nagyon élvezte. Elkezdtem, Elmondtam, hogy a berényi párkánynak - ahogy a kisebb erődöket hívták törökösen - egyik parancsnokát Dzsefer Agadizárnak, két katonáját Ali ben Iliásznak és Piri ben Iszkendernek hívták. A párkány csapatparancsnokának a neve meg Mehmel ben Mahmud volt. A magyarok is adtak néhánynak külön nevet. Egyik volt a Kis Édes Török, ez így maradt fenn, a másik meg Eszes Hozmán. Ez a két név az akkor felvett másik malommal, Ficsor Márton malmával maradt meg az utókoroknak.

- No, a Ficsor se kutya - jegyzett Móricz, izlelgetve a neveket. Azt hiszem, így memorizált is. Elégedetten kelt fel a parti korlátról és mentünk a malomba.

A malmos illő tisztelettel fogadott. (Marcella lánya olvasott Mórinc könyveket.)

- Pokorny Gusztáv vagyok. Örülök, hogy a „pesti úrban” az író urat ismerhetem.

A magas, tagbaszakadt malmos, akinek testéhez képest valahogyan nem stimmelt kisméretű koponyája, betessékelt a malom keleti oldalához épített helyiségbe. Itt néhány szék, egy lóca, asztal, fölötte dróton lógó légyiszkos villanygőg, az ablak párkányán több vedlett füzet, papírok, egy mázsamérleg meg egy lópokrócokkal takart faágy adott három zsák liszt mellett puritán körítést. Tömény lisztszag, meg a víznek a lágy csörgése kísérte ezt a látványt. A malom egyébként állt.

- Látja író úr, nincs munka. Nehezen élünk. Őszön már nem akad örlető. Ha meg valami összejön, valamelyik hetipiacon indítok. Összeszedem a kis tételeket. Cserlisztem meg mindig akad... Hozzám a kismemberek jönnek.

- Akkor jól jöttünk. Nem zavarjuk a munkában, Pokorny úr! Mert én jól érzem itt magamat... Megnézhetjük a műhelyt?

Átmentünk a méterszéles deszkaajtón. Sarokpántja bántóan csikorgott. Móricz jól körülnézett. Nem volt neki idegen a környezet. Szemével számbavette a hengerpadokat. Hármat megszámlolt, aztán felfedezett egy darálót is.

- Mit szoktak inkább darálni?

- Kukoricát meg kölest. Itt még az is van, Néha árpát is. A béremet most változtatta át búza mellett kukoricára is a város.

Móriczot érdekelte a malom bére.

- Amikor négy évre megkaptam árendába, évi 90 mázsa bérbé szegődtem. Ennyit most nehéz összehoznom. Nekem is élnem kellene... Most nagynehezen beleegyeztek, hogy csak fele legyen a búza. Így valahogy könnyebb. De így is művészet. Egy nagy lányom van, ápolónő lesz belőle. Nehezen vagyunk, de megvagyunk. Küszködünk. De - megjegyezt a szavaitól - érdekli az író urat a mi sorsunk?

Móricz elhelyezkedett a lisztespad szegélygerendáján. Elmosolyodott úgy, ahogy ő ilyenkor szokott.

- Engem minden nagyon érdekel, Pokorny úr. Családja, meg a munkája is. Meg ez a környezet. De látom, itt már nincsenek meg a régi kőpadok... Maga is így ismeri?

- Így hívjuk. Van vagy húsz éve, amikor itten kicserélték a két nagyon elhasznált hengerpadot. Erre a modern hengerszékre. Ha érdekl: Ganz 21 Á-nak hívják. Ez szolgál most. De sok minden mást ki kéne cserélni. Egy vízikereket le is szereltünk. Elkorhadt. Sok mindent ki kellene itt cserélni... A konkolyozóval is mindig bajom van... Valahogy elküszködünk. A keréktengelynek két hete, hogy eltört két agaca-foga. Járni jár, csak megugrik. Szóltam Badari ácsnak, de tétre már nem sürgetem. Majd tavaszra. Jó érett fám is van hozzá... Rossz ez a verki író úr! De valamiből élni kell...

Hosszúra nyúlt ez a beszélgetés. Másfél órába telt. Móricz nem fáradt. Füzetét oldalakon keresztül teleírta. Észrevettem, hogy a molnár mondatait oratio rectában is leírta, de ha gyorsasága miatt nem teljesen írta végig, abbahagyta. Talán így is elég volt. Élvezte a témát. A molnár is bele-belelendült a mondókába. Érezte a feladott kérdésekből az együttérzést, meg a reászegett tekintetből.

Én nem foglalkoztam „vízimalom-témával”. Ez a malomobjektum is addig a mértékig érdekelt, amíg magának a városnak, Jászberénynek történetéből egy szakaszt, vagy eseményt jelentett. Most? Megtanultam jónéhány műszót is a beszélgetésből, ami inkább a néprajzi tárgyi kutatót vagy kifejezetten malomtechnikai kutatót érdekelné. Megtanultam, hogy ennek az egyszerű és bizony már nagyon leromlott vízimalomnak a fölöttünk lévő nyitott tetőszéke, az a *felsőpad*, vagy *emelet*... A legelső a lisztespad, meg hogy a *szil-vasba* ágyazott *balanc-vas* forgatja a felső követ...

A hosszúra nyúlt beszélgetés végén Pokorny, a molnár tisztességgel kísért ki bennünket. Patkányozó korcskuttyája is előkerült, ott ugrált körülöttünk. - Bodril - kiáltott elhessegetve. - Bodri, gyere - szól Móricz a térdét veregetve. - Patkányozik, de annyi van, nem bír velük - mondja a molnár. Móricznak láthatóan jólesett a másfél-órás beszélgetés. A figyelő íróval, emberrel került össze egy élettel vívódó kisember. A beszélgetés alatt beelátott a jász kisparasztkok életébe is, mert erről is volt szó. Itt hallott a három nagy gőzmalomról is. A nagyokról. A Vallus, Fecske és a Halászmalomról. Ezekben már nem napi 10-15 zsákos teljesítés folyt, itt már vagontételek szerepeltek. Itt már a nagygazdák és bérörlés magasiskolája folyt. S a beszélgetés alatt lehetetlen volt bele nem látnia a helyi gazdasági és társadalmi kérdések erdejébe...

A Nádor utcán indultunk a főtér felé vissza. A Jász Múzeumban vártak. Reméltem, hogy ott lesznek.

Mentünk a meredek kőfalú Zagyva parton. A tornakert előtt. Ott még erős fahíd állott, a Csincsá torkolata fölött. Alattunk a nád pákáinak erdeje, sással összenőve. Egy másik, könnyű imbolygó gyaloghíd a Legényegyletnek vitt, ahol a város fiataljai gyűltek össze néha-néha kis táncmulatságra, vagy műkedvelő előadásra. A Csincsá-torkolat fölött megálltunk. Ez már nem is annyira folyóvíz volt, hanem a Felvég, a Jedám szennyvizecinek a gyűjtője. Ott, a tornakert és a „szűzlány-kútja” között terült a poros csirkepiac. Az egészre ránézett a Gyöngyösi út felől az „érseki leánynevelő intézet” romantikus homlokzatával. Itt egyébként befejeződött a törökkori palánk határa és így ezzel a témával is végeztünk.

Önkéntelenül és kölcsönösen megálltunk. Farkas, az asztalos, a szociáldemokrata szervezet egyik régi vezetője, felismerte az író, csak nem tudta még, akar-e vele szót váltani. Akart. De ő csak az első mondatok után tudta meg, kivel van dolga.

Rövid pár perc alatt hirtelenében kialakult egy tömör, pregnáns beszélgetés.

- Hányan vannak a szervezetben? Van-e valami baj? Mi volt 19 után, hogy élték túl, most mi van, élhetnek-e? És így tovább.

Farkas mindenre velősen válaszolt. Rutinos debatter volt, mozgalmi, de egyszerű beszédű ember. Mondott néhány nevet. Vasas Marciét, Gál Imrét, Gyetvai Jánost, Hajdú Árpádot, Inges Mihályt, Lázár Henriket. Tudván, hogy az író rövid szóból is ért.

Nem tartott mindez negyedóráig, ott a főteplom tövében. Aztán szívesen elbúcsúzott. Mire a templomkert tulsó sarkához – a posta elé értünk, Móricz megszólalt.

– Valamivel teljesebb a kép – mondta elgondolkozva – amit a molnártól kaptam.

Végimentünk a most már csendes főtéren, délután háromkor. A piaci nép a déli harangszó után félóra alatt összeszedelőzködött és hazahurcolkodott. Leírom az utat, ahogy mentünk, mert ez a kép már a múlté. Sorban jöttek az üzletek: a Csefalvy-patika, Pecsényánszky Sándor fűszer- és vegyeskereskedése, Hainzl Artúr ügyvédi irodája, Jakkel Béla koporsó-vállalata, a Vértess trafik, a Strasser biciklijavító, aztán a járásbíróház (a volt jászkun-kerületi székház), a Szilváss házban Klein Miksa illatszerüzlete, Egri Gyula textilüzlete, Spekonya Lajos órás-ékszerezés-rádiós, Váradi fodrász, a Pannónia utcai gyerekektől hangos kapualja, az Apter-féle készruha-kereskedés, Haász Adolf divatáru üzlete, aztán a városháza, földszintjén Novotna Andor könyv-, papír- és zeneműkereskedése, a Holczner-féle vaskereskedés, Lengyel sósboltja, Spagatner Zsigmond ékszer és órás boltja. Itt mentünk át a városháza kapualjában az udvaron álló múzeumba.

Vártak már minket. Blénessy János széles karokkal, Réz Kálmán, az igazgató, különös, beidegzett szatirikus mosolyával, orrán könnyű csiptetővel. Ezt cvikkernek hívták.

Blénessy azonnal előhozakodott a következő műsorral: hamisítatlan jász birkaprikás készül a vendég tiszteletére, ősi ízekkel, pásztormódra. Móricz örült a programnak. Nem szabódott, nem udvariaskodott. Csak ennyit mondott:

– Látom a véget!

– Nem veszélyes – magyarázta Blénessy. – Mindenki annyit merít a bográcsból, amennyi jól esik. Többet-kevesebbet, nem lehet baj! Lesz hozzá könnyű, szódás neszűri bor. Az mindent meggyógyít!

Beléptünk a múzeumba. Móricz felkapta a fejét a sok, mindent elborító lobogótól. Céhzászlók, testületi lobogók, meg búcsújáró templomiak. Ezek nyelükkel az oszlopfejek kapiteljeire fektetve belepték a fehérre meszelt bolthajtásokat. Alattuk hasonló rendben, különféle asztalokon, szabadon vagy lapos üvegtárlókban a kiállított tárgyak. Ez a kiállítás merőben különbözött a maiaktól. A belső terem közepén, ahogy éppen elfért a lélekcsárító malom mellett, a zászlók tömege alatt ötméteres, fehérre tyamartó edények, céhkancsók, emberformájú szőlőgyüker, félliteres üvegbe belebibe-mázolt, kecskelábú asztalon lopótök, pásztormunkák, köcsögök, cifra tányérok, gyermekmájú, máshonnan már kimustrált üveges szekrényekben egyenruhák, népi viseletek, lődött kálvária, öreg órák, ásványok, őskori edények burjánzottak. Aztán különféle forháztartási tárgyak, faragott székek, a szabadon maradt meszelt falakon kis kép, nagy kép, szentkép, mitológiai jelenetek, tükrök. Ami már nem fért a kecskelábú asztalon. Egy kisebb szekrényben Déryné és apja emlékei. Majd, ahogy az igazgató magyarázta: Mária Antoinette és Mária Lujza karkötői, meg Napóleon csészeje. . . Ez a három ékszer és altwien-remek szinte kisugárzott ebből a nagy provinciális műtárgy-kincstárból. . . Móricznak tetszett is, kézbe vette. Mert azt is lehetett. Hátra volt még sok minden. De legutoljára a nagyágyú. A Lehel kürtje. Ez már külön szertartás-szerűen ment.

Blénessy az utcai szobában, egy fehérre mázolt vasszekrényből kurblizta elő a kürtöt, amely a mélyből lassan, teljes egészében közeledett felfelé, míg láthatóvá vált.

– Hét lakat alatt. . . Nagyon őrizzük! Ez a vasszekrény a biztonság. Istenments, hogy egyszer ellopják. Mióta így van, tudok nyugodtan aludni! – mondta felfűtötten az igazgató.

Móricz körüljárta a kis üvegalitkát, amely előjött a vasládából és hallgatta az igazgató mondókáját.

- Láttam Rómát, láttam a pápát. . . - mondta Móricz.

- Bizony, bizony! - mondta jelentőségteljesen Réz Kálmán és ceremóniásan megfogta Móricz karját. - Még nem végeztünk, kedves Móricz Zsigmond! - Kinyitotta az üvegszekrény ajtaját. - Kérem, most tessék kezével megérinteni! Így! - Ránézett az óra ünnepélyes arccal. - És most ezek után Móricz Zsigmondot tiszteletbeli jásszá avatom. Az erről szóló okiratot pedig átadom.

A szekrény bárnyáról már ünnepélyesen fel is emelt egy kürtös levelezőlapot, amit húsz fillérért árultak Novothánál. A hátán kézzel írt sorok.

Móricz átfutja az írást, meghökken, majd kedvesen elmosolyodik.

Olvasom én is.

- Köszönöm az avatást. . . - mondja Móricz és noteszébe rejtja a levelezőlapot. A díszoklevelet. Félszemmel rámnézett. Kétségtelenül furá pillanatok voltak. Az ünnepélyesség lassan oldódott az igazgató részéről. Mindegyikünk másképp reagált a ceremónián. De legbelül, arcrándulások nélkül. A végén derült beszélgetés kezdődött. Móricz már sokat ismert abból, amit Blénessy és Réz Kálmán a város történelméből, de a jelenlegi társadalomról is elmondott. Engem megkapott gyors tájékozottsága, amit ő a mai beszélgetések folyamán szerzett. Egy kitűnő írói memória és agy műhelymunkáját kísérhettem lépésről lépésre.

Azt hiszem, az a kis notesz, a későbbi időkre volt neki jó. Fejében már kialakult a kép. Az ő saját móríczzsigmondi képe. S ezek már lényeges vonalaikban megvoltak. Jászberény, anno 1934.

Lassan alkonyodni kezdett a késői novemberben. Szerencsére eső nélkül ment el ez a nap. Amúgy istenigazában megismerte volna a berényi sarat. . .

Elhatároztuk, hogy indulunk, még pedig most már egyenesen Blénessyékhez a Hatvani útra, ahol két jó gazdasszony, meg egy birkapörkölt szakértő, egy parasztgazda ismerősük készítette a Móricznak szánt birkapörköltet.

Én nem tudtam a vacsorára benevezni, még dolgom volt a Jász Hírlap minden péntek estén szokásos utolsó teendőivel. De örültem is most ennek. Féltem a nagy vacsorától. Móricz nevetett ezen. - Á, nem vagy te igazi jász! - mondta és így a kollektív sajnálkozás után elköszöntem.

Másnapra volt megbeszélve a tanítóképző meglátogatása. Ennek oroszlánrészét Blénessy vállalta.

A képzőben Móczár Miklós igazgató várt minket. Móricz elemében volt, ebben a modern intézményben. Olyat látott, amit szerte az országban szeretett volna mindennütt látni. Ismert az ő nagy „népfőiskola” eszméje. Egy új világ eljövetelének érzését keltette benne az intézet. A folyosók didaktikai kiállításai, a tantermek modern padjai (Oxford - mormolta egyszer), a gumipadlók, a tanulószobák, a mosdók, a tornaterem, a szertárak, azután a gazdasági kert már novemberi, de precíz termelési rendet eláruló táblái, a csmegezőlő-telep, faiskola, a park, a teniszpályák, a több mint öt holdon elterülő telek konyhakertje, a parlagi baromfityénysző, a méhkaptár telep, a virágkertészet akkor frissen telepített volt és maga az épület is csak négyesztendős még. Előremutató és haladó szellem volt ez a javából, ennek örült. A feudális ízü és a korcs-kapitalista városban váratlan új izelítőt kapott. Tanórákat hallgatott végig, figyelő szemekkel! Véleményt szokása szerint, nem nyilvánított. A noteszt néha elővette a zsebéből. De inkább figyelt. Ahogy végignézett a fiúkon, láttam először szemében az erős szemöldök alatt azt a különös, melegen áramló, megváltozott tekintetet. Padokban ülő nebuló és a katedrán ülő apa volt egyszemélyben. Egész lényéből a felforrott szeretet áradt. Bozontos homloka mögött pedig már ott rajzott a megfogalmazás, mert ebben a nagy mezőgazdasági városban csak egytel nem volt megelégedve:

a gazdasági nevelés nagy kérdésével. . . Aminek aztán hangot is adott a Magyarország című estilap decemberi számaiban.

Látogatásának ezt a részletét már bőven megírta Császtvai István a Jászkunság 1955. évfolyamában, de erről Móricz cikkei is árulkodóan tanúskodnak.

Ezen a szombaton még – tipikus jász házakat akart látni – végimentünk a Bodzafa, meg a Seregély utcákban és környékükön. Egy-két háznak a lefénypépezését meg is ígértem neki és azt a következő nyáron elküldtem. Ezekből egy-kettő nekem is megmaradt a második világháború viszontagságai után, amint jegyzeteimnek egyrésze is erről a látogatásról. A házak azonosítását megadni nem tudom. Néhány házba, a kerítés fölötti beszélgetés után, be is invitáltak. Az egyikben kegyetlenül ecetes és kénes borral is megkínáltak. Több novella téma akadt itt. Az egyik megjelent a Pesti Naplóban: Csikos-Kutyinka Jóska házassága. A családnév vagy elírás volt, vagy szándékos névadás.

Még az első napon ugyanis felírta a jászberényi tanyarészek elnevezéseit, amelyek elfeküdtek a város több mint 47 000 holdnyi területén. Meggyespele, Alsómuszaj, Boldogháza, Neszür, Tápió, Csikoskutyina. Ez az utóbbi nagyon tetszett neki. Az is valószínű, hogy a feljegyzett érdekes családnevekkel tévesztette össze. Volt a noteszában bőven: Ézsias Lágysajt János, Bori Tukacs Vendel, Desmond János, Kis Töki Paja, Molnár Lombár László, Fingó Varga Jóska, Bathó-Büzüke János, Uzelman Antal, Marinka Tóth Vendel és így tovább. Lehet, hogy neki az íráskor a Csikos Kutyina Jóska jobban megfelelt.

A sétákkal és a mellékutcai beszélgetésekkel lekéstük a Stromf-autóbusz Nagykátára menő pesti járatát. Így azután kimentünk a vasúti állomáshoz és Hatvanon keresztül az esti vonattal indult haza. Akkorára már Kohári István is egy demizsonnal a szállodába küldte a prezentborát. Így vittük a fonott üveget, meg a kis koffert a Rákóczi úton, ami húsz perc sétát jelentett a 25-ös égőkkel rakott favillanyoszlopok sora alatt. A fröcskölő és megakadt sárra is vigyázni kellett. Az úton akkor kegyetlenül rossz, egy kocsiszéles makadám állott és két oldalán az előző esők feneketlen sártengere. Már majdnem be akartunk nézni a Szabó Fekete János-féle vasúti vendéglőbe, de az én fülem már meghallotta a méntelep és a „rampa” felé közeledő vonat zaját. Én még megígértem neki a hétfői postával Pintér Jenő gyűjteményét a jászberényi levéltárban lévő kiváltságlevelekből, Prückler József akkor frissiben megjelent Jászberényi rajzok című kötetét, a szerkesztésemben megjelent próbálkozás: a Jászság c. folyóirat 1929–1930-as teljes évfolyamát és két első kötetemet. Ezt köszönte meg ő, szinte postafordultával, a november 28-i levelében. A gépelt levelet piros ceruzával írta alá és lenn még egy sort: „Mi lesz a palackkal?” Ez a demizsonra vonatkozott. A palackot december közepén, az ünnepekre! – még egyszer megtöltöttük Kohári vendéglőssel. Erre írta december 21-i levelében: „. . . nagyon jó emlékeim maradtak Jászberényről s szeretném ennek a néprétegnek tipikus alakjait jobban megismerni. Ha lehetséges, meg is ragadom az alkalmat, hogy újra és újra elmenjek és nézzem és lássam ezt a remek népet. . .”

Ahogy most visszaemlékeztem és háború után megmaradt hiányos jegyzeteim alapján hézagosan megírom ezt az emlékezőt erről a gazdag lelkű nagy emberről, fülemben örökösen cseng egy különös mondata, amit a vízimalomban mondott: – Az életet naponta kell felfedezni. . .

Komáromy József

KISÚJSZÁLLÁSI ADALÉK AZ ALFOLDI NÉPMŰVELÉS TORTÉNETÉHEZ

Az alföldi ismeretterjesztés gyökereit kutatva talán egy századdal is vissza kell fordítanunk az idő kerekét. A különböző kaszinók és körök előtti időben az emberek találkozásának, a vélemény szabad és korlátlan kicserélésének központjai az alföldi településeken az ún. lovas, vagy szárazmalmok voltak.

Az 1880-as évek elején Kisújszállás területe még tele volt szárazmalmokkal. Ma már némelyiknek helyét sem találjuk, mert elnyelte őket az utcák sora és beleolvadtak a magánterületekbe. Ezek a malmok tágas, hozzáférhető helyen álltak. Hozzájuk tartozott egy köralakú, fedett csűr, a kerengő. Szép magyar nevét a nagykerékről kapta, mely lovak által körbe, körbe forgatva, fogaskerék áttétellel szolgáltatva az energiát az őrlőkövek működéséhez.

Az őrlőkövek mellett, a kerengőhöz hozzáépítve állott egy lakóház a „vámlesi” a molnár számára, előtte padlás nélküli pitar. Ezek a pitarok voltak a kaszinók előfutárai, talán a népművelés első otthonai. Közepükön hideg időben mindig égett a tűz, mely mellett az őrletők, meg a ráérő szomszédok tanyáztak. Már a koradélutáni órákban jöttek erről is arról is a ráérő öreg gazdák, hónuk alatt egy két levél tüzelőre szánt tőzeget hozva. Aztán csendes pipaszó mellett beszélgettek időjárásról, meg a világ dolgairól. Sokszor beleszóltak itt várospolitikai sőt egyházi ügyekbe is. Előadó mindig került a messzebb járt, világot látott emberek közül. Futotta az időből, míg a malom lejárt, a lovat meg úgy is a kiskocsis vagy a szolgálgyerek hajtotta haza.

Az 1890-es években már eljárt az idő a szárazmalmok felett. A kerengőket lebontották, a vámlesi házakat bezárták. Az őrlési technika ősi képviselőinek helyét elfoglalták a szél és gőzmalmok, kulturális funkciójuk pótlására pedig felépültek egy-egy tízed lakóinak összefogásából az első olvasóköri körök, melyek a néhai malmokhoz hasonlóan behálózta a város egész területét. (A szárazmalmok technikai berendezését többen leírták. Kulturális szerepükről mondottakat Pápai István, Móricz egykori iskolatársa feljegyzéseiben olvastam.)

Az olvasóköri körök 150–200 ember összefogásából épültek. Az épületben rendszerint volt egy nagyterem, ahol a tagok családostól összejöttek előadás vagy táncmulatság alkalmával. Egyéb alkalmakkor olvasták a járatott lapot, vagy lapokat, beszélgettek, szórakoztak. Az egyesületek vagyónát képezte a bútorzat, a könyvtár és a tekepálya.

A könyvtár beállítását a kör anyagi erejétől s részben a tagok kulturális igényeitől függött. A Polgári és Gazdakörben pl. 2000-nél több kötetet tartalmazó könyvtár volt. Az állományban szépirodalmi munkák szerepeltek a legnagyobb számban.

A körök bevétele a rendes tagdíjból, a tartott bálók, esetleg előadások jövedelméből, illetve a kuglipályán befolyt, ún. pinkapénzből tevődött össze.

A perifériákon lévő olvasókörök tagsága igen jelentős számban napszámosokból, agrárproletárokból állott. A város központjában lévő Ipartestületben az iparos és kereskedő réteg, a Polgári és Gazdakörben, a későbbi Gazdasági Egyesületben a jómódú gazdák, az Uri Kaszinóban a tisztviselő és lateiner elemek verődtek össze. Mindegyik kör életét a közgyűlés által választott elnök, könyvtáros, jegyző és gazda irányította a tagság által elfogadott alapszabályok szellemében.

Idővel az olvasókörök alaposan elkanyarodtak kulturális céljaiktól és elsősorban az italméréssel kapcsolatos gazdasági tevékenységre helyezték a hangsúlyt.

A kulturális tevékenység háttérbe szorulásának – a hivatalos népművelés kezdete előtti időben – a legfőbb oka, a helyi értelmiség rövidlátása, urhatnámsága, kényelemszeretete volt. Néhány elszórt kísérlettől eltekintve az értelmiség elzárkózott a dolgozókkal való érintkezés elől.

Az értelmiségiek és a körök kapcsolatára vonatkozóan megint csak Pápai István említett feljegyzéseiben találtam döbbenetes erejű megállapítást: „A körök csak akkor láttak nadrágos embert falaik között, amikor kortes időkben fehérasztal mellett áldomást ittunk. Ilyenkor aztán vállukra tettük kezünket az atyafiaknak és fél kezünkben a koccintásra kínált pohárral megfogadtattuk velük, hogy „No komám aztán egy legyen a jelöltünk is.” Ki várhatott az ilyen vállveregetéstől – a kun paraszt önérzetes természetét ismerve – komoly eredményeket?.. Aztán behúztuk a kör helyiségének ajtaját, otthon kiporoltuk felső ruháinkat a savanyú pipafüsttől és csak a legközelebbi kortes alkalommal próbáltuk a mi vétkes könnyelműségünk folytán szétszakadt madzag újbóli összecsimbókolását.”

Érdeemes megvizsgálni azt a kérdést is, hogy milyen szerepet játszottak e körök fennállásuk 1944-ig terjedő hosszú időszakában a város politikai életében?

Megalakulásuk után jó ideig a haladó hagyomány, a szabadságharc eszméinek melegágyai voltak. A századfordulótól kezdve az első világháborúig a civis érdekeket megvalósító városi politika célkitűzéseit segítették nem egy esetben. Az akkori polgármester – Gaál Kálmán – akinek egyéb vonatkozásban sokat köszönhet Kisújszállás, úgy formálta évek hosszú során az egyes körök életét, hogy az elnök lehetőleg mindenütt képviselőtestületi tag legyen s egyúttal annak a Gazdasági Egyesületnek is tagja, ahol a polgármester volt az elnök. Ő a város vezető testületeit (képviseelőtestület, közbirtokosság, ref. presbiterium) a körökkel egyetemben transzmisszióknak használta fel tervei megvalósításához. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy ezek a tervek a civis érdekek alapvető védelmezése mellett, a település városias arculatának kialakításával, a legfontosabb intézmények megalapozásával az egész közösség érdekeit is szolgálták. Talán ezért is lehetett politikai előkészítésük egy részét a körökben elvégezni.

A két világháború között a Kisújszálláson is szembenálló politikai erők a maguk szabályos harc folyt a körök tagságának politikai irányításáért, a vezetőségi pozíciók megszerzéséért. 1934-ben pl. a Szociáldemokrata Párt helyi vezetősége célul tűzte ki, céljainak megfelelően igyekeztek felhasználni a köröket. A harmincas évek közepétől hogy az Ipartestület vezetőségébe legalább három tagját bejuttatja s mivel a rendőrség csak késve értette meg az akció politikai célját, törekvésüket siker koronázta. 1936-ban viszont már úgy határozott a pártvezetőség, hogy részben mesterségesen támasztott anyagi nehézségek miatt nem bérel külön helyiséget, hanem arra ösztönzi tagjait, hogy tömegesen iratkozzanak be a polgári egyesületekbe és foglaljanak pozíciókat az egyesületek vezetőségében. Ugyanakkor arra is felhívták tagjaikat, hogy kövessenek el mindent, hogy a nyilasok a kör helyiségeit ne használhassák. A második világháború előestéjén számos olvasókörben játszottak vezető szerepet az MKP kisújszállási szervezetének leendő alapítói.

A társadalmi erőforrásokból táplálkozó körök mellett, esetenként azokra támaszkodva működött a két világháború között hivatalos népművelési apparátus is. Kisúj-

szállás város területén már 1920-ban megalakult a Szabadoktatási Bizottság. A külterületen Turgony központtal Strausz János és Székely Nándor négy állami iskolakörzetben, a belterületen pedig Vaday Ferenc és Barla Szabó Jenő nyolc körzetben indították meg a munkát. A munka kezdetén nem állott rendelkezésre megfelelő anyagi erőforrás. Ezért az Országos Szabadoktatási Tanács kérésére az 1922. március 2-án tartott vármegyei közgyűlés 5934/1922 kgy. sz. határozatában kimondja, hogy „Jász-Nagykun-Szolnok megye községei ott, ahol szabadoktató előadások tartatnak, az e célra szolgáló helységekről az előadások tartamára, azok fűtéséről, világításáról saját költségvetésükben kötelesek gondoskodni... s amennyiben ezt tenni elmulasztanak, a költségek hivatalból fognak költségvetésükbe beállíttatni.”

A Vármegyei Szabadoktatási Tanács 1923. évi január hó 24-én Vármegyei Törvényhatósági Iskolánkívüli Népművelési Bizottsággá alakult át. Ennek az irányítása mellett folyt Kisújszálláson is a népművelő tevékenység egész a felszabadulásig. A vármegyei népművelési bizottság ugyanis minden városban és községben megalakította a helyi népművelési bizottságot. Évenként Szolnokon tartott közgyűlést, melyen a bizottság költségvetése és anyagi ügyei mellett a munkaterveket és az elvégzett munkáról szóló jelentéseket is megtárgyalta.

A népművelési apparátus felépült, az általa végzett munka eszmei tartalmára vonatkozóan pedig álljanak itt az alábbi sorok a népművelés egyik helyi ügyvezető elnökének megfogalmazásában: „Kisújszállás tanügyi rétege már korán felkarolta ezt a nagyjelentőségű munkát... Hiszen csak a tudatlan néptömeget lehet felhasználni olyan országromboló munkára, mint amilyen a világháború után volt. Éppen ezért nagy lendülettel indult meg a nép széles rétegeinek valláserkölcsi és hazafias alapon való nevelése és felvilágosítása... A külterületi iskolákban az ismeretkiegészítő tanfolyamokon, a belterületen pedig a népkörökben. (JNKSZ. VM. iskolán kívüli népművelésének története. Összeállította Soós József. Szolnok 1934.)

Az iskolán kívüli népművelés fő célja az analfabétizmus elleni küzdelem volt, emellett egy bizonyos munkaprogramot akart megvalósítani az alábbi jelszavak szellemében: „Vonjuk el a népet a kocsjától! – Neveljük jó magyar hazafinak a magyar történelem ismertetésével népünket! – Világosítsuk fel a babona és kuruzslás veszélyeiről!” stb.

Az analfabétizmus elleni harc legeredményesebb esztendeje 1928–29. népművelési év volt. Ebben az évben az összes leventétől íráspróbát vettek s közülük az analfabéták számára tanfolyamokat rendeztek. 1937–38-ban kísérelték meg, hogy az összes fellelhető analfabétát tanfolyami oktatásban részesítik, azonban az akkori vezetők is látták, hogy a szociális viszonyok megváltoztatása nélkül, minden jókarat ellenére sem lehetséges az elmaradott tömegek kulturális szintjének emelése. Ez az oka annak, hogy az erőfeszítések ellenére 1920 és 1930 között Kisújszálláson mindössze azt tudták elérni, hogy az analfabéták száma 1786-ról 1225-re (50%) csökkent.

A tiszteletdíjak fedezésére szolgáló vármegyei hozzájárulás növekedésével 1930-ig Kisújszálláson is növekedett az ismeretterjesztő előadások száma. Ekkor azonban megkezdődött a népművelés amúgy is szerény forrásainak apadása. (A 2 pengős előadói díjakat 1 pengőre kellett leszállítani.) Az ország erőforrásai egyre kevésbé szolgálták a népművelés céljait.

Bár a harmincas évektől kezdve kidolgozott népművelési tervek, előadóképző tanfolyamok, speciális gazdasági tanfolyamok a népművelési munka tervszerűbbé válásáról, beszélnek, a Horthy korszak utolsó másfél évtizedének még népellenesebbé váló légköre nem tette lehetővé az eredményes népművelést. Alapvető változást ebben a vonatkozásban is csak a felszabadulás hozott.

Dr. Kiss Géza

ASCANIO CENTORIO SZOLNOK, 1552. ÉVI ELESTÉRŐL

Ascanio Centorio XVI. századi olasz publicisztikai író Castaldo császári főparancsnok erdélyi tetteinek igazolására írt „Commentarii della guerra di Transilvania” című és 1566-ban Ferrarában kiadott művében részletesen foglalkozik Szolnok várának leírásával és annak 1552. évi törökök általi elfoglalásával. Centorio művét Gáldi László 1940-ben, faksimile kiadásban újból közzétette. Ennek a hasonmásnak alapján ismertetem most a Szolnokra vonatkozó részleteket.¹

Szolnokkal kapcsolatban a törököknek már voltak korábbi terveik, mert 1550-ben itt várat akartak építeni. Tervezgetéseiket azonban Dobó István egri várkapitány, aki neszét vette az ügynek, keresztül húzta és rábírta I. Ferdinánd királyt, hogy a törököket megelőzve ő építtessen várat ezen a fontos közlekedési és katonai csomóponton. 1550 szeptember havában a királyi hadak meg is szállták Szolnokot, ahol nyomban elkezdődtek a várépítési munkálatok, amiket 1551-ben sikerült is befejezni.²

Centorio megemlíti (II. könyv, 69. l.) hogy, amikor 1551 májusában – tehát még az építkezés idején – Aldana tábornok vezetésével, a főleg spanyol zsoldosokból álló császári csapatok egy része „megérkezett Szolnokra – ebbe a vízzel kerített várba – annak őrzésére 50 spanyolt visszahagytak”, míg a többiek tovább vonultak Erdélybe. – Szolnok erődített voltából következett, hogy azt vagyonmegőrző helynek kezdték tekinteni. Amikor Fráter György meggyilkolása után elkezdődött a hajszja a valóban meglévő és képzelt kincsei után, Centoriotól arról értesülünk, (III. könyv, 175. l.) hogy a veszprémi püspök és Werner György, a néhai Fráter György kezében bárhol volt egyházi javak és szolgáltatások felkutatásával megbízva, 1552-ben összeírták a néhai bíboros „holmiait – különösen azokat, amelyeket Szolnokon találtak meg – és még másokat is, amikről jegyzéket készítettek.”

Ennél a néhány odavetett megjegyzésnél sokkal fontosabb Centorio részletes beszámolója Szolnokról és a Szolnokon történekről (IV. könyv, 205–211. l.), amit fordításban közlök. – Az események fonalát ott folytatja ez a rész, amikor Ahmed pasa Lippát és Temesvárt már elfoglalta, Khadim Ali budai pasa pedig már túl volt a honti és nógrádi diadalain és éppen a Palavicini fölött aratott palásti nagy győzelem (1552. augusztus 8–9.) fölött örvendezett. Itt jegyzem meg, hogy Centorio a budai Khadim Alit következetesen Ahmed pasának, Ahmedet pedig Mahomed pasának nevezi művében. Fordításomban az ő általa használt elnevezéseket közlöm: A fejezetcímek is azonosak az általa lapszéljegyzetben közreadott fejezetcímekkel. Íme a szöveg:

„Ahmed budai basa találkozik Mahomed basával.

A basa rendkívüli módon örvendezett a történetek felett. A számára oly szerencsés csillagzat alatt fogant eseményből származó egész szákmányt elküldte Budára, maga pedig elindult egy másik úton, hogy találkozzék Mahomeddel. Az ugyanis tájékoztatás

céljából magához kérlette, mint olyan embert, aki mindenkinél jártasabb a magyarországi ügyekben, de ez is szerette volna megbeszélni vele azt, amit az eszében forgatott...

Ahmed rábeszéli Mahomedet a magyarországi hódításra, Szolnok és Eger elfoglalására.

Mahomed a hadjárat elején úgy vélekedett, hogy felkészül Magyarország megtámadására. Akkor azonban, amikor Ahmeddel találkozott és az azt bizonygatta, hogy Szolnok várát és Eger városát néhány nap alatt a kezére juttatja, már elutasító módon jelentette ki, hogy a maga részéről, ebben az évben, elegendőnek tartja Lippa és Temesvár elfoglalását. Végül is – Ahmed buzdítására – visszatért előző tervéhez, Magyarország megtámadásához.

A budai basa ugyanis azzal érvelt, hogy az ország lakosságának nagyobb része, a félelem szülte tiszteletből, ami az erdélyi helyek, Lippa és Temesvár elfoglalásának és Palavicini pusztulásának hírére elfogta, kész meghódolni, vagyis végtelenül nagy és sohasem remélt dicsőséget tudnak aratni. – Legfőbb érve azonban az volt, hogy szemmel látható, hogy Ferdinánd király nemcsak a németországi ügyekkel van elfoglalva, hanem más események is gátolják. Azonfelül sok katonát és lovat is vesztett és mindenütt úgytudják, hogy pénzügyileg a végső szükségben van és így nem képes hamarosan összeszedni magát. – Ezek a számára zavarólag ható tényezők meggátolják abban, hogy nagyobb területeket – sokszor a területek lakosságának ellenére – a maga uralma számára visszaszerezzen.

Az érvek hatására már szinte látták a sok foglyot és a mérhetetlen nagy zsákmányt és ezek reményétől lelkesítve Mahomed nyomban Szolnok felé fordította egész seregét és az attól telhető sietséggel haladt annak elfoglalására.

A magyarországi Szolnok vára és az arról kialakult vélemény

Szolnok rendkívül erős vár, amit Ferdinánd három évvel azelőtt alapjaitól kezdve építtetett fel. Olyan helyen fekszik a Tisza partján, amely olyannak látszik, mintba emberi kéz alakította volna ki. Jelentősége az igen fontos átkelőhelynél való kedvező fekvésben rejlik.

Ferdinánd, amikor arról értesült, hogy ezt a helyet Szolimán várépítés céljából elakarja foglalni – az ellenség elhatározását megelőzve, az ország javára szolgáló utat választva – inkább a maga számára foglalta el, mintsem hogy az másé legyen. Minden oldaláról megvizsgálva a körülményeket maga is erődítmény építését látta szükségesnek. – Ezek után itt a legnagyobb buzgalommal építették fel azt a várat, amelyet, minden kétséget kizáróan, bevehetetlennek tartottak.

Valóban, egyike volt a legerősebb építményeknek ebben a királyságban. – Őt igen magas bástya vette körül, amelyek lábazata az egyik oldalán a Tiszában fürdött, a másik oldalán egy másik folyóban, amelyet Zagyvának hívnak. A további két oldalon egy igen mély árok húzódtott, amit a két folyó vize töltött fel. – Belsejében négyezer, zászlóaljakra osztott ember számára volt bőséges hely a hadmozdulatokra és mindezt egybevetve azzal, hogy Ferdinánd igen jól ellátta katonasággal, tűzérsséggel, élelmiszerekkel és tíz évre elegendő mindenfajta hadianyaggal, úgy vélték, hogy ez a legjobban megerősített hely egész Magyarországon. – Éppen ezért, ha ugyanígy el lett volna látva jó katonasággal, mint amilyen mértékben hadifelszerelésekkel, nem törtenetett volna meg vele az, ami azok gyávaságából, akik védelmesték, megtörtént.

Annyi más felszerelésen kívül készíttetett Ferdinánd még ötven bosszú és karcsú bárkát is, hogy – amiként az szükséges – halászatra, hajózásra, vagy harcra használják

azokat a két folyón. – Bent a várban volt 300 német – a kapitányuk nélkül, mert az éppen távol volt a vártól – 100 cseh, 200 hajdú és 50 spanyol, – akiket rendszerint ilyen helyekre szoktak helyezni – azonfelül volt még 200 magyar lovas is, vagyis a spanyolok nélkül 800 ember.

Castaldo, nyomban azután, hogy értesült Mahomed Magyarország ellen fordulásától, biztosra vette – és később látta is – hogyha az most Temesvárról felkerekedik, soba többé nem lesz olyan hasonló és kedvező alkalmá az Erdélybe való behatolásnak. Mégis nagyon sajnálkozott előtől, mert kételkedett Egerben, amely várost kevésbé oly erősnek, mint amilyen fontosnak vélt. Erősen kételkedett abban, hogyha Mahomed arrafelé fordul azt nem foglalja-e el, másrészt reménykedett abban, hogy mielőtt Mahomed odajutna nem hagyhatja a háta mögött Szolnokot. Ez ellen pedig, ami igen erős vár és jól el van látva, hadi vállalkozásba kell bocsátkoznia. Biztosra vette tehát, hogyha az ezt megteszi – annál is inkább mivel az ezt nem hiszi el magáról – az ostrom ideje alatt felhasználja erejének legnagyobb részét és végülis – ha azok, akik bent vannak a várban, megteszik kötelességüket – kénytelen lesz visszafordulni, több szegénnyel és kárral a háta mögött, mint haszonnal és dicsőséggel.

Mahomed kétezer lovasat küld Szolnok környékének beszáguldozására

Mielőtt Mahomed Szolnokra ért volna, előre küldött 2000 lovas, annak egész környéke beszáguldozására, felderítésére és a hadsereg élelemmel való ellátására, mert ebben nagy hiányt szenvedtek, hogy serege bevonulhasson erre a földre. – A feldült fatvak sokat szenvedtek és legnagyobb részükből, jövetelük hírére, a nép elfutott és különböző vidékekre menekült. – A lovasok sokaságából néhányan Szolnok megszemlélésére érkeztek. – A mieink felismerték, hogy a basa táborából valók, kirobantak, hogy összecsapjanak velük, és néhányat közülük, akik oldalra kerültek, elfogtak. Ezekből – fogolyként magukkal vitte őket a várba – megtudták, hogy Mahomed egész hadseregével ő ellenük jön.

Szolnok égése és Ahmed basa megérkezése az előhaddal

Történt – amiben az a különös, hogy akkor esett meg, amikor a török előcsapatok megérkeztek – hogy egy német a saját házában, egy kevés puskaport tört finomra a muskétája számára, ami azután meggyulladt a tűzhely tűzétől. Leégett az egész ház és csaknem az egész vár, mivel a lángokat az akkor éppen veszettül fújni kezdő szél mindenüvé széthordta. Minden vadul égett, annál is inkább, mert bent a várban minden fából készült és más olyan anyagból, ami mind szinte ezer mérföldről is magához vonzotta a tüzet. Ezzel a tűzvésszel szemben, amely gyorsaságánál fogva egyre nagyobbá lett, és magától értetődően minden elégett és elpusztult benne, nem volt ellenszer.

Végülis annak a török előcsapatnak a megérkeztek, amelyikkel Ahmed basa jött a tűz is elvégezte a dolgát és megszűnt. – Ennek következtében a bentiek mind csatarendbe álltak és elrendeződve körben a falakon, jó ágyúzással kezdték üdvözölni az ellenséget, olyan töltésekkel, hogy szétzilálták annak zászlóaljait, oly sikerrel, hogy azok közül senkiben sem égett a vágy őket megközelíteni. A bentiek egy másik alkalommal ismét kirobantak barcolni a törökkel, akik soraiban nem csekély kárt okoztak.

Mahomed megérkezik táborával Szolnokhoz, azt körülzárja és megadásra szólítja fel.

A másik basa után megérkezett Mahomed is, egész maradék táborával. Meglehetősen távol ütötte fel a sátrait, olyan helyen ahol a tűzesség lövedékei már nem értek el. Kevéssel ezután, sok lovas osztaggal, azon a két vároldalon, amelyet nem

övezett a két folyó – amikről fentebb volt szó – hanem csak árokkal voltak védve, elindult a körülfekvő terület megismerésére.

Ezt követően megjelent seregének összes zászlóaljai előtt, amelyek arryira tömött sorokban álltak, hogy szinte betakarták a város előtti földet. Hamarosan elrendezve azokat a vár ama két oldalán, elküldött néhányat az emberei közül, hogy beszéljenek azzal, aki a vár parancsnoka és a vidék kormányzója, mivel annak nagyon jól kell tudnia, hogy ez a hely, fekvésénél fogva, a Nagy Uré, és, hogy a várat Ferdinánd nem saját maga területére építtette. Ez okból kifolyólag követeli, hogy az eredeti állapot visszaállíttassék. Ezen felül, ajándékképpen megengedi, hogy az – katonáival együtt, minden holmijukat magukkal víve – biztonságosan eltávozzon. Ne akarja tehát bevárni, hogy tüzéréjét vele szemben felállítsa, merthá ezt bevárja, akkor – és erre megesküszik – nem vesz figyelembe semmi megállapodást, hanem minden dolgukat felégeti és rommá lövi, azokat pedig akik a kezébe kerülnek mind leöli.

Erre a várnagy azt felelte, hogy ő Ferdinándnak született hűbérese és szolgálja, aki azért helyezte őt ebbe a várba, mert hűséget esküdött neki és biztosította őt, hogy azt megvédi, amit remél is megtenni és éppen ezért azt nem adhatja át, de ha kell karddal kezében védi meg. Többé ne is küldjenek boggá követeket, erről az ügyről beszélni, mert őt nem ijesztik meg a szavak és nem rémítik meg a tettek, és meg tesz mindent, amit bír, hogy bentről megvédje és fenntartsa a várat. Inkább meghal, Ferdinánd szolgájaként, mintsem, hogy éljen, mint Szolimán barátja.

Amikor a basa a választ megkapta nyomban sáncokat készíttetett az árkok pereméhez közel eső síkságon, azon a két oldalon, amelyekről már fentebb volt szó. Nem kis munkával, mert a földet nagyon messziről kosarakkal és utászkosarakkal cipelték oda válllaikon, és ennek következtében igen nehezkesen ment a munka, mivel azon a helyen a talaj igen kemény, szinte sziklaszerű.

Szolnokot lövi a basa tüzéréje

Amikor ezzel a munkával elkészültek, egy reggel, még napfelkelte előtt, elhelyezték azokban a tüzéréjüket a pontosan a vár felé irányítva, elkezdték azt hevesen ágyúzni. Ennek ellenére nem sokat értek el a tüzérésg tevékenységével és az kevés kárt okozott, mert a védőművek csaknem mind földből voltak építve és ezek nyomban elfojtották a beléjük csapódó lövedékek dübét.

A németek rá akarják beszélni a spanyolokat, hogy velük együtt hagyják el a várat, de azok szemrehányásokkal illetik őket

A török ágyúzás harmadik napján este a németek összegyűltek és beszéltek a spanyolok kapitányával és még néhány más katonával. Azt mondták nekik, hogy amint azt ők is látthatják, a magyarok zöme ott áll a lovaik mellett és minden bizonynyal azon török a fejüket, hogy egy éjjel kiszökjenek, otthagya őket a várban. Ez esekben azután – megmondják nyíltan – nem lesznek elegend, hogy megvédjék a várat az olyan nagy számú ellenséges sereggel szemben, mint amilyen itt a törököké. Ezért úgy vélik, hogy egyesüljenek a várból való távozásra és a maguk megmentésére. Beszéljék meg ezt, érveikkel alátámasztva, a legfőbb vezetőjükkel, a várnaggyal is, aki főleg a barátság végett, nem utasítja majd vissza meghallgatásukat és elfogadja majd az ő véleményüket.

Szavaikra azt válaszolták a spanyolok, hogy nem látnak arra okot, hogy ilyen csúnya módon távozzanak el és, hogy nem is akarnak többé ilyen szégyenteljes dolgokról beszélni. Inkább készek meghalni, mintsem hogy elkövessenek ilyen alávaló tettet. Tegyék azt, amit akarnak, de ők nem hajlandók többé velük hasonló tárgyalásokba bocsátkozni.

A németek rábeszélék a csehek, hogy velük együtt hagyják el Szolnokot amit azokkal együtt egy éjszaka végre is hajtanak

Látva tehát a németek, hogy érveikkel nem győzték meg a spanyolokat, a csehekhez fordultak, hogy közöljék velük ostoba elképzeléseiket. Ezekkel olyan jól és annyira szájuk íze szerint beszéltek, hogy azok mindenbe beleegyeztek. – Együttesen a várnagy elé járultak, akinek néhány szóval elmondták, hogy távozni akarnak, mert észrevették, hogy a magyarok minden holmijukat kocsikra rakták, felnyergelték lovaikat és felkészültek valamire, nem tudni mi okból, bacsak nem a menekülés céljából, otthagya a többieket a török martalékául. Eltávozva ugyanis ezek, akik számbelileg a nagyobb részt képviseelik, ők, akik kevesebben vannak, nem képesek ellentállni Mahomed ostromának és annyi ellenséges katonának. Úgy ítélik meg tehát helyzetüket, hogy jobb egészségesen továbbállni, mint visszamaradni a veszélyben és a biztos pusztulásban, mert nyilvánvaló, hogy egyre inkább felkészülhetnek közeli balálukra.

A várnagy – leakarván őket csillapítani – azt válaszolta nekik, hogy a magyarok azért tartják holmijaikat a szekereken és nyergelték fel a lovaikat, mert félnek a tűztől és ilyen módon sokkal egyszerűbb azokat az egyik helyről a másikra átvinni. Ha erről másképp vélekednének, akkor becsapják magukat, mert egy, az előző tűzvészhez hasonló esetben, elegendő azoknak minden holmijuk és megnyomorodnának a lovaik. Ezért nagyon helyes, ha így cselekszenek a magyarok. – Végül megígérte nekik, hogy megfizeti nekik minden elégett holmijukat, és biztosította őket, hogy inkább kész a várban való meghalásra, mintsem a távozásra.

Ekkor azok – miután látták, hogy ezen a módon semmi eredményt sem érhetnek el – előadták még azt is, hogy nem hajlandók helyben maradni, bacsak nem fizet ki nekik még ugyanannyi zsoldot, mint amennyit már kifizetett. – Ezt a várnagy nagylelkűen meg is ígérte és felkereste összes barátait, akikről úgy vélte, hogy van annyi pénzük, ami elegendő az azok által követelt összeg kifizetésére.

Ugyanekkor a basa nem hagyott fel a vár állandó ágyúztatásával. Mindez azonban hiábavalónak bizonyult, mert semmi különösebb kárt nem okozott a védőművekben. Az állandó ágyúzás azonban megrendítette a mieinket, akik egyre inkább elveszítették a lélekjelenlétüket.

Már nyolc nap óta tartott az ágyúzás, amikor elhatározták, hogy saját maguk megmentése céljából egy éjszaka, a folyón keresztül, a bárkák felhasználásával kiszöknek a várból. – Elhatározásukról a spanyolok nyomban értesítették a várnagyot, aki válaszképpen az iszapba süllyesztette a bárkákat, hogy azok segítségével ne szökessenek meg, mert úgy vélte, hogy a többi más oldalon nem tudnak távozni, mert azokat körülveszi az ellenség, amelynek sorain lehetetlen áthatolniuk. – Mindez, amint később beigazolódtott, nem így történt.

Éjjel ugyanis a spanyolok körüljárva a várban, átvették az őrséget. Összetaláltak a német fegyveresekkel, akik útra készre csomagolták holmijaikat. Ezután a várkapuhoz mentek, ahol találoztak a magyarokkal, akik már mind a lovaikon ültek és a várnaggal, aki arra kérte őket, hogy ne távozzanak, ne hagyják el ilyen szégyenletes módon, nemzetük rossz hírét keltve, és Ferdinánd királynak ilyen hatalmas kárt okozva, az erődítményt. Szavai azonban sikert főlekre találtak, mert azok erőszakkal felnyitották a kaput és azon át mindannyian kivonultak.

A törökök bevonultak a katonáktól elhagyott Szolnokra és elfoglalják a várat, ahová Ahmed vonul be.

A törökök – akik közül azok, akik őrségben voltak a sáncokon, eleinte ballották a zajt, amit odabent a várban csináltak és, amit röviddel azután méla csend követte, amelyben még az örök éjszakánként egyedül ballatni szokott jelbangjai is elma-

radtak – nyomban a vár másik oldalán levő kapuhoz siettek, amely szemben volt azazl, amelyen a magyarok és a németek kivonultak, hogy azt betörjék.

Amikor a kapun beléptek, nagyon csodálkoztak, hogy senkivel sem találkoztak, és még jobban csodálkoztak, hogy a várnagyot csak egymagában találták a másik kapu mellett. – Ő ugyanis, miután azon át a fegyveresei elszöktek, becsukta azt, mert nem akart velük szólni és bent maradt a várban, hogy meghaljon, vagy hogy fog-ságba essen, inkább, mintsem hogy elkövessen olyan nagy gyalázatot és olyan nagy árulást fejedelmével szemben.

A várnagyot elfogták és megkötözve Ahmed budai basa elé vezették. Ez miután megtudta a történeteket, igen tiszteletteljesen bánt vele és nagyon jó bánásmódban részesítette. Tette pedig azért, mert nem kisebb erénynek tartotta az ellenséggel szembeni nyájasságot, mint a barátokkal szembeni háládatosságot. Főleg pedig azért tartotta jól, mert hatalma volt megalázni, vagy felemelni egyeseket és, mert különösen nem szívelelhette a gyalázatosságot és elismerte a becsületességet.

A Szolnokról elmenekült németeket lekaszabolják a törökök.

A várból kiszökött németek nyomban a bárkák felé irányozták lépteiket, és félig a vízbe voltak elmerülve. Először is mindegyiket kiemelték az iszaból és vízre taszítva azokat, úgy beléjük zsúfolódtak holmiaikkal együtt, hogy megmozdulni sem tudtak. Ennek következtében időt vesztek és így a rájuk rohanó törökök – a magyarok a másik partra a folyón lovaikon átúsztatva jutottak el – szószerint darabokra vagdalták őket és így nem tudták megmenteni életüket. Miközben a törökök ezeknek a megérdemelt és méltó büntetést kiosztották, a spanyolok részben a bárkákon a vízen át, részben pedig futva a parton, csaknem mind megmenekültek.

Mahomed ilyen módon kevesebb fáradsággal mintsem remélte, elnyerte a várat, nem a saját nagyságának köszönbette annak megszerzését, hanem a német gyalogság és a magyarok hitványságának, akik benne lévén, inkább akartak – elhagyva a királyuk iránti hűségüket – menekülni, mint ellentállva harcolni a dicsőségért és becsületért. Ellent is tudtak volna állni a saját károsodásuk nélkül az ellenség nagy kárára.

Mahomed hadseregével együtt Eger városa ellen vonul.

Amint meglehetősen kipihente magát Mahomed egész seregével ebben az erő-ségben, elegendő számú őrséget hagyva abban, Eger felé fordult, hogy azt körülzárja. Azt hitte, hogy annak védői hasonlóképpen fognak cselekedni, mivel már tudják Szolnok és Lippa elvesztének rossz hírét... (Annál is inkább, mert ez a két vár sokkal jobban meg volt erősítve, mint Eger.) ... Szolnok elestének hírére Ferdinánd király rendkívüli mértékben elcsodálkozott... mivel a várat legyőzhetetlennek tartották...”

Ennyi az, ami Centorio művéből Szolnok 1552. évi elestéről és várnagyának, bedeghi Nyáry Lőrincnek, valamint a budai Ali basának, Szondy legyőzőjének, magatartásáról megtudunk. Adatai, hiányosságai ellenére is, a rendelkezésünkre álló többi adattal egybevetve, azokat részben kiegészítik, részben igazolják.

Dr. Belitzky János

1. ASCANIO Contorio: Commentarii delle guerra di Transilvania. Riproduzione fotografica con un saggio introduttivo di Ladislao Gáldi. — Bp. 1940.
 2. Illésy János: Adalékok a szolnoki vár építéséhez és ostromához. — Hadtörténelmi Közlemények. — 1893.
- Kaposvári Gyula: A szolnoki vár a törökkorban. — Jász-kunság, 1956. I.